

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Bc. Alena Karlová

Studenti a učitelé v českých filmech ze školního prostředí.

Jejich řeč a vzájemná komunikace

Students and Teachers in Czech Films Situated in School Setting.

Their Speech and Mutual Communication

Praha 2015

Vedoucí práce: prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Poděkování

Děkuji prof. PhDr. Petru Marešovi, CSc. za odborné vedení diplomové práce a udělení cenných rad a poznatků.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Podpis

Anotace

Karlová, Alena: *Studenti a učitelé v českých filmech ze školního prostředí. Jejich řeč a vzájemná komunikace*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Tématem diplomové práce je řeč a vzájemná komunikace studentů a učitelů v českých filmech z prostředí střední školy. Teoretická část práce vychází vzhledem k interdisciplinárnímu charakteru výzkumu z odborné literatury k tématům historie české kinematografie, komunikace ve škole, jazyk mládeže, stylistika uměleckého vyjadřování a jazyk ve filmu. V hlavní části práce je na základě analýzy devíti filmů (*Před maturitou, Kantor Ideál, Škola základ života, Cesta do hlubin studákovy duše, Marečku, podejte mi pero, Jak svět přichází o básníky, Sněženky a Machři, Vrať se do hrobu, Gympl*) popsána podoba komunikace v rámci studentského i učitelského kolektivu a jejich komunikace vzájemná.

Pozornost je věnována především těmto aspektům: používané jazykové prostředky vzhledem k době vzniku filmu (spisovnost – nespisovnost, prvky slangu), jazykové vyjadřování relací mezi účastníky komunikace (vykání – tykání, míra expresivity), komunikace ve vyučovací hodině a problémy s ní spojené, představení školního prostředí vzhledem k žánru filmu. Součástí popisu jsou konkrétní ukázky verbální komunikace postav studentů i učitelů. Cílem této práce je postihnout podobu školní komunikace v českých filmech a její vývoj.

Klíčová slova: student, učitel, komunikace, film, škola, řeč, slang.

Abstract

Karlová, Alena: *Students and Teachers in Czech Films Situated in School Setting. Their Speech and Mutual Communication*. Prague, 2015. The Thesis. Charles University in Prague. Faculty of Arts. Thesis supervisor prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

The thesis deals with the topic of speech and communication among students and teachers in Czech films from the secondary school environment. Due to the interdisciplinary character of the research, the theoretical part is based on the scientific literature reviewing the history of Czech film industry, communication at school, the language of youth, stylistics of artistic expression and language in the film. The main part describes the form of communication among students and the teaching team and their communication based on an analysis of nine films (*Před maturitou, Kantor Ideál, Škola základ života, Cesta do hlubin studákovy duše, Marečku, podejte mi pero, Jak svět přichází o básníky, Sněženky a Machři, Vrat' se do hrobu, Gympl*).

Particular attention is paid to the following aspects: The adequacy of used language means and the year of origination (formality vs. informality, elements of the slang), language expression sessions among participants of communication (degree of expressivity), communication in the class session and associated problems, presentation of the school environment with regard to the genre of the movie. The aim of this thesis is to describe the form of school communication in Czech films and its development over several decades.

Keywords: student, teacher, communication, film, school, speech, slang.

OBSAH

1. Úvod.....	8
2. České filmy ze středoškolského prostředí.....	11
3. Komunikace ve škole	14
3.1 Pedagogická komunikace	14
3.2 Verbální komunikace	15
3.3 Sociální kontakt	16
4. Jazyk mládeže	18
4.1 Hlavní vlivy v období adolescence	18
4.2 Jazykové projevy mládeže	18
4.3 Studentský slang	19
5. Stylistika uměleckého vyjadřování	21
6. Jazyk ve filmu	23
7. Jazyk a komunikace ve filmech ze středoškolského prostředí.....	25
7.1 <i>Před maturitou</i>	25
7.1.1 Student – student	25
7.1.2 Učitel – učitel	26
7.1.3 Učitel – student.....	27
7.2 <i>Kantor Ideál</i>	29
7.2.1 Student – student	29
7.2.2 Učitel – učitel	30
7.2.3 Učitel – student.....	31
7.3 <i>Škola základ života; Cesta do hlubin studákovy duše</i>	34
7.3.1 Student – student	34
7.3.2 Učitel – učitel	36
7.3.3 Učitel – student.....	37
7.4 <i>Marečku, podejte mi pero</i>	41
7.4.1 Student – student	41
7.4.2 Učitel – učitel	42
7.4.3 Učitel – student.....	43
7.5 <i>Jak svět přichází o básníky</i>	46
7.5.1 Student – student	46

7.5.2	Učitel – student.....	48
7.6	<i>Sněženky a Machři</i>	50
7.6.1	Student – student	50
7.6.2	Učitel – učitel	52
7.6.3	Učitel – student.....	53
7.7	<i>Vrať se do hrobu</i>	58
7.7.1	Student – student	58
7.7.2	Učitel – student.....	60
7.8	<i>Gympl</i>	64
7.8.1	Student – student	64
7.8.2	Učitel – učitel	66
7.8.3	Učitel – student.....	68
8.	Závěr	73
9.	Seznam použité literatury a pramenů.....	77

1. ÚVOD

Tématem diplomové práce je řeč a vzájemná komunikace studentů a učitelů v českých zvukových filmech ze školního prostředí. K analýze bylo vybráno devět reprezentativních filmů natočených v období od 30. let 20. století po současnost, které se odehrávají v prostředí střední školy, příp. na povinné mimoškolní akci. Jsou to filmy *Před maturitou*, *Kantor Ideál*, *Škola základ života*, *Cesta do hlubin studákovy duše*, *Marečku, podejte mi pero*, *Jak svět přichází o básníky*, *Sněženky a Machři*, *Vrať se do hrobu* a *Gympl*. Analýza se zaměřuje na verbální komunikaci, která probíhá v rámci studentského i učitelského kolektivu a mezi nimi.

Při volbě tématu jsem vycházela z vlastních zájmů a dosavadních znalostí odborných disciplín, kterých se práce dotýká. Během studia na vysoké škole jsem se v rámci lingvistického i pedagogicko-psychologického bloku intenzivněji zajímala o komunikaci ve škole a její podoby. Podobně mě pro svou praktickou využitelnost a bezprostřední vazbu na realitu zaujal jazyk mládeže, studentský slang a subkultury současné mládeže. Českými filmy ze školního prostředí lze tyto oblasti (společně s jazykem ve filmu a stylistikou uměleckého vyjadřování) funkčně propojit.

Filmy ze školního prostředí mají v české kinematografii dlouholetou tradici. Vznikaly v éře začátku zvukového filmu, v průběhu dalších desetiletí i v novém tisíciletí. Divácky oblíbené jsou už proto, že mnoho lidí má osobní zkušenost s rolí studenta; za svých studií na střední škole poznali typově stejné učitele i spolužáky a zažili podobné situace, které jsou stylizovaně zachyceny v audiovizuálním médiu – filmu. Přes řadu společných jmenovatelů se tyto filmy, znázorňující specifické školní prostředí, v průběhu doby vyvíjely. Z lingvistického hlediska stojí za pozornost právě jazyk a komunikace postav; jejich podoba vypovídá jak o vzájemném vztahu jedinců, tak o době vzniku filmu.

První část diplomové práce je zaměřena teoreticky. Nejprve prezentuje filmy se školní tematikou, které vznikly v české, resp. československé kinematografii. Dále dostávají prostor teoretická východiska, na základě kterých je realizována analýza jednotlivých filmů. Jde o základní fakta z odborných oblastí komunikace ve škole, jazyk mládeže, stylistika uměleckého vyjadřování a jazyk ve filmu. Hlavní část práce zahrnuje

rozbor jednotlivých filmů v časové posloupnosti.¹ Tyto kapitoly mají jednotnou strukturu; každá je složena ze tří podkapitol, kde je rozpracováno jazykové vyjadřování a komunikace mezi studenty, mezi učiteli, a konečně vzájemná komunikace příslušníků obou skupin. U několika filmů, které neobsahují komunikaci některé ze skupin, jsou příslušné podkapitoly vynechány. Pozornost je věnována především těmto jevům: používané jazykové prostředky (spisovnost – nespisovnost, slang aj.), jazykové vyjadřování relací mezi účastníky komunikace (vykání – tykání aj.), komunikace ve vyučovací hodině, znázornění školního prostředí a žánrové zařazení filmu. Text obsahuje mnoho konkrétních ukázek jazykové komunikace postav.

Cílem diplomové práce je na základě odborné literatury, sběru dat a jejich analýzy popsat zobrazení a vývoj školní komunikace a jazyka v českých filmech. Úkolem není provést komplexní sběr dat, ale postihnout hlavní znaky a tendence.

Výzkum klade jednu hlavní i několik dílčích otázek. Hlavní výzkumná otázka zní: Jak je v českých filmech znázorněna školní komunikace a jak se vyvíjí? Dílčí výzkumné otázky, které utvářejí odpověď na hlavní otázku, jsou následující: Jaká je komunikace ve vztazích student – student, učitel – učitel a učitel – student? Jakým jazykem se postavy vyjadřují? Jak se mění jazyk a vzájemná komunikace vzhledem k době vzniku filmu? Jak je školní prostředí prezentováno vzhledem k žánru filmu? Na základě odborné literatury a analýzy daných filmů je možné formulovat tyto hypotézy: Nejvíce formální je komunikace učitelů se studenty, nejméně pak komunikace ve studentském kolektivu. Jazyk studentů je převážně nespisovný s prvky studentského slangu, u učitelů převládá spisovné vyjadřování. V novějších filmech se vzájemná komunikace zbavuje formálnosti, v jazyce studentů i učitelů přibývají vulgarismy. V komediích je zobrazeno množství komických situací a vtípných výroků, drama zachycuje prostředí školy realističtěji.

Nejprve byly shromážděny české filmy ze školního prostředí, ze kterých byl na základě daných kritérií (prostředí střední školy, dominance školního prostředí) vybrán reprezentativní vzorek.² Výzkum byl založen na odborné literatuře k tématům komunikace ve škole, jazyk mládeže, stylistika uměleckého vyjadřování, jazyk ve filmu, historie české kinematografie. Hlavními metodami výzkumu byly

¹ Filmy *Škola základ života* a *Cesta do hlubin študákovy duše* jsou analyzovány dohromady; důvodem je velmi podobná poetika a zpracování obou filmů, jež režíroval Martin Frič podle námětů Jaroslava Žáka v letech 1938 a 1939.

² Výsledný soupis je výběrový; pro svůj rozsah byla redukována kategorie filmů z 30. let 20. století.

nestrukturované pozorování (několikeré pozorné sledování každého filmu na DVD,³ ze kterého vznikl záznam o jazyku a komunikaci postav) a analýza získaných dat (klasifikace jevů, četnost a oblast jejich výskytu). Po vyhodnocení údajů byly formulovány závěry.

³ Výhodou získávání dat z filmů je možnost opakovaného zhlédnutí.

2. ČESKÉ FILMY ZE STŘEDOŠKOLSKÉHO PROSTŘEDÍ

Středoškoláci a středoškolští pedagogové se stali hlavními postavami mnoha českých filmů, které se odehrávají přímo v prostředí školy, nebo se tématu dotýkají okrajově. Tyto filmy mají různou uměleckou úroveň i diváckou odezvu; mnohé se staly pravidelně reprízovanou „klasikou“, patřící ke kánonu českého filmu, další zapadly. Následující chronologický přehled zahrnuje filmy, které patří ve své kategorii k nejvýraznějším.

V roce 1932, na začátku éry zvukového filmu, natočili Vladislav Vančura a Svatopluk Innemann podle scénáře Josefa Neuberga drama *Před maturitou*. Příběh se odehrává na pražském chlapeckém gymnáziu, kde studují kamarádi Kafka (M. Svoboda) a Šimon (A. Novotný). Zatímco Šimon je veselý a lehkovážný, Kafku ničí psychická labilnost, kvůli níž propadá z matematiky u přísného a upjatého profesora Kleče (J. Plachta). Názorový střet studentů s profesorem vyvrcholí na školním výletě, kde mu Šimon veřejně vyčte jeho chladné jednání. Kleč nechce ani jednoho z oktávánů pustit k maturitě, za oba se přimlouvá oblíbený češtinář Donát (F. Smolík). Kafka dostává poslední šanci, ale zkoušku opět nezvládá a chce se zastřelit. Při přetahování o revolver je Kleč postřelen. Závažná událost ho výrazně poznamená; po operaci je jako vyměněný, srdečně se setkává s Kafkou a Šimonem, kteří úspěšně odmaturovali na jiném gymnáziu. Režijní debut spisovatele V. Vančury se svou kvalitou a inovativním zpracováním (důraz na vizuální a zvukové výrazové prostředky) vymyká tehdejší většinové domácí produkci (Bartošek, 1973, s. 84).

Bartošek (1973, s. 89–91) na to poukazuje i porovnáním dramatu se sentimentální komedií Martina Friče *Kantor Ideál* (scénář napsal podle románu Adély Červené⁴ Václav Wasserman), uvedenou ve stejném roce. Ústřední postavou je sečtělý, ale nepraktický profesor Suchý (Karel Lamač), jenž se stane idolem rozjívěných septimánek dívčího lycea v čele s Věrou Matysovou (Anny Ondráková). Po řadě společných setkání se do sebe hlavní aktéři zamilují. Podobně vyznívá i romantické drama Svatopluka Innemanna *Sextánka* z roku 1936, těžící z popularity dívčích románů.

Českou kinematografii od 30. let 20. století ovlivňoval sílící nacismus a druhá světová válka; divákům, kteří v kinech vyhledávali oddechnutí od tíživé politické

⁴ Pseudonym spisovatele Ferdinanda Tomka.

situace, vycházeli tvůrci vstříc zejména původními českými komediemi (Bartošek, 1985, s. 243).

Mezi jejich nejvýznamnější režiséry patřil Martin Frič. Velkou oblibu si získala dvojice komedií *Škola základ života* a *Cesta do hlubin studákovy duše*, které natočil v letech 1938, resp. 1939 podle humoristických románů Jaroslava Žáka.⁵ V obou filmech vystupují septimáni gymnázia, věčně bojující se svými učiteli. Shodně jsou vystiženy typické figury z řad studentů i učitelů, např. „šprti“ Krhounek, Mazánek (F. Filipovský), „šašci“ a „lajdáci“ Čuřil, Kulík (L. Pešek) a Holous, Peterka (R. A. Strejka), přátelští mladí učitelé Bartoš (L. Boháč) a Voříšek (F. Vnouček), přísní učitelé Lejsal (F. Kreuzmann) a Vobořil (J. Marvan). Příznačná je obdobnost typů postav v obou filmech. Kromě řady drobných příhod a žertů jsou hlavními zápletkami hledání autora školních novin a následné vyloučení Jindřicha Benetky (*Škola základ života*) a státní zkouška profesora Matulky (*Cesta do hlubin studákovy duše*).

Ze školního prostředí vychází i komedie Miroslava Cikána *Studujeme za školou* z roku 1939. Vystihuje palčivý problém studentů obchodní akademie, kteří na praxi zjišťují, že je samotná fakta z učebnice na skutečnou práci nepřipraví.

V padesátých letech byla vzhledem k nastolené ideologii upřednostňována jiná tematika. V šedesátých letech se tvůrci k námětům ze školního a studentského prostředí pomalu vraceli a zasadili je do jiných žánrů. V roce 1964 Ladislav Rychman natočil úspěšný muzikál *Starci na chmelu*, odehrávající se na studentské chmelové brigádě. O rok později vznikl detektivní povídkový film *Zločin v dívčí škole*; stejnojmennou povídku podle prózy Josefa Škvoreckého zpracoval Jiří Menzel.

Na Fričovy studentské veselohry navázala až v roce 1976 komedie Oldřicha Lipského *Marečku, podejte mi pero*, napsaná úspěšnou dvojicí herců, dramatiků a scénáristů Ladislav Smoljak a Zdeněk Svěrák. Do lavic večerní průmyslové školy usedají pracovníci bez odpovídající kvalifikace. Mezi nimi i mistr z továrny Jiří Kroupa (J. Sovák), jenž je ke studiu přinucen svými kolegy. Opakem neprospívajícího Kroupy je ctižádostivý Hujer (V. Lohniský), toužící po vyšší pracovní pozici. Komika vyplývá zejména ze skutečnosti, že dospělí v rolích studentů přebírají vzorce chování mladých z denního studia, mj. Jiřího Kroupy ml. (J. Schmitzer).

V osmdesátých letech rostl zájem o mladého hrdinu a jeho psychický i fyzický vývoj (Melounek, 1987, s. 22). Jedním z nich je i maturant Štěpán Šafránek (P. Kříž)

⁵ Jaroslav Žák (1906–1960) byl středoškolský profesor. Své postřehy z praxe zachytil v prózách *Študáci a kantoři* (1937) a *Cesta do hlubin studákovy duše* (1938).

z prvního dílu pentalogie Dušana Kleina *Jak svět přichází o básníky* (natočen v roce 1982 podle prózy Ladislava Pecháčka *Amatéri*). Společně s kamarádem Kendym (D. Matásek) organizují v rodném městě Hradišti amatérské divadelní představení, do kterého angažují své spolužáky i učitele z gymnázia. Štěpán, píšící vlastní básně, zároveň prožívá první lásku k Borůvce (M. Šafránková).

Ve stejném roce natočil Karel Smyczek podle scénáře Radka Johna a Ivo Pelanta komedii pro mládež *Sněženky a Machři*. Studenti druhého ročníku pražského gymnázia absolvují povinný lyžařský výcvik. Zásadový učitel Karda (R. Brzobohatý) s sebou bere i dceru Mariku (E. Jeníčková), která se okamžitě stane objektem zájmu trojice kamarádů Vikyho (J. A. Duchoslav), Radka (V. Kopta) a Karla (M. Suchánek). Porozumění vůči studentům projevuje mladá učitelka Hanka (V. Freimanová). Během týdne na horách se v uvolněné atmosféře odehrává spousta menších i větších událostí, včetně alkoholové zábavy v kotelně končící vyloučením uvědomělého Radka z kurzu. Do popředí vstupuje střet nevázaného mládí a zodpovědnosti starších učitelů.

Na rozdílnosti generací staví i komedie podle scénáře Haliny Pawlowské *Vrát' se do hrobu*. V roce 1989 ji režíroval Milan Šteindler, zároveň představitel hlavní role třicetiletého sociologa Víti Jakoubka, který realizuje svůj první samostatný výzkum na téma „hodnotový systém maturující mládeže“. Vydává se za nového studenta pražského gymnázia a sleduje studenty jako jeden z nich. Otec od rodiny, unavený z každodenních stereotypů, se rychle přizpůsobuje novým kamarádům i lásce spolužačky Evy (K. Pollertová). Jeho spontánní chování nedokáže pochopit manželka (D. Batulková) ani kolegové.

Tematickou řadu prozatím uzavírá komedie Tomáše Vorla *Gympl* z roku 2007 (námětem byla próza Tomáše Houšky *Graffiti rules*). Septimáni na pražském gymnáziu mají jiné záliby než školu s pro ně směšnými učiteli a nekompromisní ředitelkou (E. Holubová). Jediným spojencem je třídní Tomáš (T. Matonoha), jenž má se svými studenty až příliš osobní vztah. Mladí nenalézají porozumění ani doma a čas tráví aktivitami porušujícími pravidla společnosti. Spolužáci Petr Kocourek (T. Vorel ml.) a Michal Kolman (J. Mádl) se pohybují v ilegálním světě graffiti, což vede až k Petrovu trestnímu stíhání a vyloučení ze školy. Film, který se zaměřuje na vystižení klimatu školy a poukazuje na nebezpečí sociálně patologických jevů, dává též nahlédnout do jedné ze současných subkultur mládeže.

3. KOMUNIKACE VE ŠKOLE

3.1 Pedagogická komunikace

Nejprve je třeba vymezit základní termíny. Komunikaci Gavora popisuje jako dorozumívání, sdělování a výměnu informací. Komunikaci mezi lidmi označuje termínem interpersonální komunikace (2005, s. 9 a 14). V jejím rámci lze vymezit pedagogickou komunikaci, jejíž definici cituje Nelešovská (2005, s. 26) z Gavorovy starší publikace: *Pedagogická komunikace je výměna informací mezi účastníky výchovně-vzdělávacích cílů. Pedagogická komunikace se řídí osobitými pravidly, která určují pravomoce jejich účastníků.*

Účastníky pedagogické komunikace ve škole⁶ jsou primárně žáci (studenti) a učitelé.⁷ Žáci jsou součástí formálně vytvořené vrstevnické skupiny – třídy, učitelé jsou členy pedagogického sboru. Podle Gavory (2005, s. 26–27) vstupují komunikační partneři do těchto vztahů: *učitel – žák, učitel – skupina žáků, učitel – třída, žák – žák, žák – skupina žáků, žák – třída, skupina žáků – skupina žáků, skupina žáků – třída.* Pro tuto práci je podstatné, že se formují tři základní kategorie, tj. studentský kolektiv, učitelský kolektiv a heterogenní skupina složená z učitele a studentů. Jejich vzájemné postavení není rovnocenné, učitel je nadřazen studentovi. Vztahy uvnitř ostatních skupin jsou symetrické (Gavora, 2005, s. 17–19).

Z toho vyplývají i určitá pravidla pedagogické komunikace a způsoby chování účastníků; podle Mareše s Křivohlavým tato pravidla vycházejí z norem společnosti, řádu školy a vzájemného působení učitele a žáků (1995, s. 32). Gavora rozpracoval pravidla komunikace pro direktivní a demokratické vyučování; zatímco v prvním případě má učitel neomezené možnosti a žákova komunikace je řízena učitelem, ve druhém se žáci mohou projevovat svobodněji. Žáci zároveň mohou výuku strategicky sabotovat, např. napovídat, vyrušovat, věnovat se jiné činnosti atd. (2005, s. 36–39).

⁶ Pedagogická komunikace mimo školu může probíhat mezi trenérem a sportovcem atd.

⁷ Je nezbytné vysvětlit užívání základní terminologie v diplomové práci. Zvoleny byly termíny student a učitel, protože nejlépe odpovídají záměru práce. Učitel je obecné označení profese pedagoga, student pak specifické označení středoškoláka, které je veřejně známé a společností běžně užívané. Toto pojmenování se zdálo příhodnější než pojmenování žák, které odpovídá jedinci navštěvující základní školu. Odborné publikace, ze kterých vychází teoretická část práce, pracují s termínem žák.

3.2 Verbální komunikace

Verbální komunikace, tj. ústní a písemné jazykové vyjadřování, má ve škole dominantní postavení. Z výzkumu Šedřové a kol. (2012, kap. 2, s. 41–52) vyplývá, že většinu času z hodiny zabírá verbální projev učitele. To dokládá i základní struktura pedagogické komunikace – otázka učitele, odpověď žáka, zpětná vazba učitele. Učitel klade velké množství otázek (nejen formou tázací věty), žáci odpovídají většinou stručně. V pedagogické komunikaci se uplatňuje monolog i dialog, tedy promluva jednoho mluvčího, resp. komunikace dvou a více mluvčích. Nejčastějšími monologickými formami jsou výklad učitele, referát žáka či četba žáka i učitele, dialogickými formami pak výklad s otázkami, procvičování, opakování a zkoušení.

Učiteléské otázky se dělí podle kognitivní náročnosti na uzavřené a otevřené (ty vyžadují vlastní úsudek, ne pouhou reprodukci informací); podrobněji je lze kategorizovat na otázky reproduktivní, aplikační, produktivní, hodnotící a organizační (Gavora, 2005, s. 80 a 82). V současnosti je ve výuce kladen důraz na vyváženost otázek a vlastní úsudek žáků.

Druhá část výukového dialogu, odpověď žáka, podléhá podle Šalamounové několika nepsaným zásadám⁸ – správnému načasování odpovědi, používání spisovného jazyka a standardní syntaxi, explicitnosti a stručnosti vyjádření. Pokud některá z norem není dodržena, učitel nemusí odpověď akceptovat, přestože žák odpověděl fakticky správně (2012, kap. 4, s. 75–79). Takto učitel hodnotí žákův výkon, dává mu zpětnou vazbu. Podrobnou typologii zpětné vazby vypracovali Mareš s Křivohlavým (1995, s. 96–99); k uvedeným typům řadí např. souhlas, nesouhlas, echo, doplnění odpovědi rozvedením či zpřesněním, vyžádání jedné možnosti nebo přechod k jinému tématu.

Komunikaci v hodině mohou iniciovat i sami žáci. Jejich aktivitu rozděluje Šalamounová (2012, kap. 6, s. 137–159) na žákovské otázky a komentáře. Otázky jsou především organizační. Na probíranou látku se žáci ptají v případech, kdy učivu nerozumějí, potřebují získat podstatnou informaci nebo je zajímají detaily. Komentáře jsou určené celé třídě; hlavním cílem mluvčího už není získat informaci, ale upozornit na sebe tím, že k tématu zaujme vlastní stanovisko, látku vztáhne k vlastním zkušenostem nebo ukáže své znalosti.

⁸ Používá pro ně termín žákovský registr.

3.3 Sociální kontakt

Ve škole dochází mezi účastníky pedagogické komunikace k pravidelnému sociálnímu kontaktu. Studenti tráví nejvíce času se spolužáky ze třídy, k jejich soukromé komunikaci jsou určeny přestávky, příp. volný čas po vyučování. Učitelé sdílejí kabinet s kolegy podobné aprobační, s ostatními členy pedagogického sboru se pravidelně setkávají na poradách či konferencích. Ke vzájemné komunikaci učitelů a studentů dochází primárně ve vyučovací hodině.

Každý ze zúčastněných je individualitou, která se spolupodílí na atmosféře ve třídě. Gavora poznamenává, že žáci se cítí lépe v přátelském prostředí, a že přívětivé chování učitele má pozitivní vliv na jejich učební činnost (2005, s. 95). Úkolem učitele je najít rovnováhu mezi dobrým vztahem ke studentům a udržení vlastní autority a pracovního klimatu ve třídě.

Studenti mohou na učitelovo vystupování a koncepci výuky reagovat různě; Šedřová (2011, s. 96) to demonstruje na situační typologii Petera Woodse, který rozlišuje těchto šest kategorií: konformitu (žáci se ztotožňují s požadavky učitele, jsou aktivní), ritualismus (žáci přijímají a plní pravidla bez osobního zaujetí), únik (žáci nejeví o výuku zájem, věnují se únikovým aktivitám), kolonizaci (žáci naoko přijmou normy za účelem vlastního profitu), nesmiřitelnost (žáci odmítají plnit pravidla) a rebelii (žáci otevřeně protestují). K udržení kázně slouží učitelům kázeňské techniky, které Šedřová (2011, s. 91) rozděluje na preventivní opatření, monitorování, signalizaci a intervenci.

Ve škole má své místo i humor a vtipné situace; toto specifické téma rozpracovala Šedřová (2013) ve své monografii. Zde uvádí, že humor zpravidla probíhá mezi třemi složkami-aktéry, tj. producentem humoru, jeho objektem a diváky (2013, s. 135). Takto Šedřová (2013, s. 86) klasifikuje situace, kdy je objektem žakovského humoru učitel: *1) komický učitel, jenž se dopustí nějaké chyby nebo přehmatu a nezáměrně se stává terčem žakovského smíchu; 2) napálený učitel, jemuž žáci záměrně připraví vtip či nastraží léčku s cílem oslabit jeho dominanci; 3) vtipný učitel, který je současně producentem humoru a jenž záměrným žertováním baví žáky a současně upevňuje svoji pozici ve třídě.* Humor uvnitř studentského kolektivu vyvolávají komický žák (obdoba komického učitele) a tzv. blbiny, spontánní a normy překračující aktivity skupiny (Šedřová, 2013, s. 97). Zvláštní kategorií je tzv. sváteční humor, vznikající v uvolněné

atmosféře mimo tradiční výuku⁹ (Šed'ová, 2013, s. 99). Učitelé se pak podle výzkumu Šed'ové nejvíce baví vtipnými výroky a aktivitami žáků (2013, s. 111).

⁹ Jde o apríl, Vánoce, výlety, lyžařské či adaptační kurzy atd.

4. JAZYK MLÁDEŽE

4.1 Hlavní vlivy v období adolescence

Pro komplexní pochopení zvláštností jednotlivých evolučních stadií člověka je vhodné vycházet z vývojové psychologie. Věkovou kategorii středoškoláků (cca od patnácti do dvaceti let), na kterou je tento výzkum zaměřen, Vágnerová (2012, část III.) označuje termínem pozdní adolescence.¹⁰ Podrobně se věnuje široké oblasti biologických, psychických i sociálních změn a typického chování starších adolescentů, včetně vztahu ke škole a vrstevnickému kolektivu.

Zásadní vliv vrstevníků na jazykové vyjadřování (na úkor předchozího určujícího působení rodiny) zdůrazňuje i Šebesta (2005, s. 51–53). Od nástupu do školy se děti jazykově přizpůsobují vrstevnickým skupinám a partám, do kterých patří, nebo chtějí patřit. Jejich komunikační strategie ovlivňuje i příslušnost k pohlaví, resp. homogenně genderovým skupinám (tzv. genderlekty).

Pro 21. století je typické silné působení médií; děti a dospívající, kteří velké množství svého volného času tráví surfováním na internetu a sociálních sítích, hraním počítačových her, sledováním televize nebo čtením časopisů, jsou zároveň nejvíce citlivou a ovlivnitelnou skupinou (Šebesta, 2005, s. 53–56). Dospívající si osvojují i specifickou komunikaci příznačnou pro dané médium; v psané elektronické komunikaci používají zkratky, anglicismy a emotikony (Hladká, 2006), v mluvené komunikaci parafrázuji a citují „hlášky“ z reklam, televizních pořadů a filmů (Holanová, 2010/2011).

4.2 Jazykové projevy mládeže

Adolescenti se svým vyjadřováním hlásí k vrstevníkům a zároveň se diferencují od starších generací. Problematiku jejich odlišného stanoviska k životu a řeči otevírá studie Jirsové, Prouzové a Svozilové (1964). Mladí svou názorovou odlišnost často projevují ironií, vulgarismy a dalšími expresivními výrazy, zveličováním. Jiným typickým znakem jejich vyjadřování je aktualizace, jazyková originalita a hravost. Řeč je pro mládež nejen prostředkem ke sdělování informací, ale i projevem vlastní individuality.

¹⁰ Věkovou kategorii jedenáct až patnáct let označuje termínem raná adolescence. Období adolescence (dospívání) předchází dětství, následuje dospělost.

Společným prvkem (neoficiálního) jazykového vyjadřování dospělých a dospívajících v Čechách zůstává obecná čeština, na Moravě se objevují i regionální interdialekty (srov. Hoffmannová, 2000).

Útvarová diferenciacie češtiny se zaměřením na dialekty a interdialekty se od 60. let stala objektem samostatných výzkumů. Výzkumníci na základě analýzy sebraných materiálů shromáždili společné znaky řeči mládeže v různých částech republiky, např. v Hradci Králové (Dejmek, 1987) a na Moravě (Krčmová, 1977).

Další oblastí zájmu je jazyk současných subkultur mládeže. Subkultura je menší vymezená skupina, jejíž vzorce chování se liší od norem majoritní společnosti (Smolík, 2010, s. 30). Každá skupina má své vlastní hodnoty, aktivity, symboly i řečové a komunikační zvláštnosti, kterými její členové vyjadřují vzájemnou soudržnost a příslušnost ke skupině. Některé subkultury, resp. jejich členové, jsou vzhledem k negativnímu vztahu ke společnosti spojovány se sociálně patologickými jevy¹¹ (Smolík, 2010, s. 44). Na druhou stranu subkultury mohou svými specifiky majoritní kulturu obohacovat. Mezi současné subkultury mládeže patří např. hooligans (radikální fotbaloví fanoušci), skinheadi, sprejeři (autoři graffiti), punkeři, hiphopeři, emo. Z jazykového hlediska analyzovaly subkulturu sprejerů v českém prostředí Svobodová a Kavalová; ve své studii (1999, s. 245–246) popsaly jejich slovník, zahrnující např. frekventovaná slova *writer* (vlastní označení sprejerů), *tag* (podpis sprejera), *panel* (nápis pod oknem). Takto Svobodová s Kavalovou (1999, s. 245) vystihly hlavní jazykovou tendenci dané subkultury: *Jejich specifický slang je do značné míry ovlivněn angličtinou, neboť moderní graffiti pocházejí z USA, anglická slova jsou však užívána v počeštěné podobě.* Anglicismy jsou dominantním lexikálním prvkem i jiných subkultur.

4.3 Studentský slang

Specifickým typem jazykového vyjadřování a komunikace středoškolské mládeže je studentský slang.¹² Hubáček (1988, s. 23) jej v závislosti na prostředí charakterizuje jako proměnlivý (pravidelnou obměnou studentů na škole) a do značné míry lokální (platný pro určitou školu či obor). Vzápětí však upozorňuje na to, že existuje ustálený

¹¹ Sociálně patologické jevy jsou nežádoucí formou jednání jedince, např. drogová závislost, vandalismus, sprejerství, šikana atd. (Vališová, Kasíková, 2011, s. 400)

¹² Slang je nespisový útvar národního jazyka, uplatňující se v řeči (slovní zásobě) zájmových skupin.

soubor výrazů, který přechází z generace na generaci. Původce studentského slangu popisuje jako mladé jedince bez zábran, vyjadřující svou originalitu, vtip, emoce i negativní postoj k oficialitám.

Hubáček (1965) ve své studii zaznamenal následující typické způsoby tvoření slangových výrazů: převzetí neutrálního slova a změna jeho významu metaforou; odvozování, zkracování a komolení neutrálních slov; tvoření nových slov příponami *-ák, -an, -ouš, -ka* atd.; univerbizace; přejímání slov z cizích jazyků. Studentský slang se také vyznačuje výraznou synonymií (Hubáček, 1979, s. 84).

Bohatství slangu ukazuje i Hubáčková (1979, s. 85–87) kategorizace objektů, které studenti slangově pojmenovávají; jsou to především učební předměty (*anglina, děják*), osoby (*říd'a, šprt*), činnosti (*biflovat se, prolézt*), známky (*koule, sardel*), typ školy (*gympl, průmka*).

V rámci pojmenování osob studenti používají přezdívky, jež dostávají učitelé i spolužáci podle vzhledu, chování nebo vyučovaného předmětu (Mareš, Křivohlavý, 1995, s. 172–173).

5. STYLISTIKA UMĚLECKÉHO VYJADŘOVÁNÍ

Umělecký styl je vymezen v rámci soustavy funkčních stylů české stylistiky.¹³ V uměleckém stylu má dominantní postavení esteticky sdělná funkce; původce komunikátu volí výrazové prostředky, téma i stavbu komunikátu s cílem zapůsobit na city, představivost a postoje recipienta, obohatit jeho duševní život (Čechová a kol., 2008, s. 296 a 299).

Chloupek (1994, s. 58) vyzdvihuje fakt, že v rámci uměleckého díla (v porovnání s jinými funkčními styly) nejde o komunikaci jako takovou, ale o stylizovanou hru na komunikaci, při které autor pracuje s uměleckými konvencemi i zkušeností recipienta, který s porozuměním uměleckému záměru na tuto hru přistupuje; např. při dialogu postav je jejich komunikace zprostředkovaně určena také recipientovi uměleckého díla.

Na rozdíl od jiných funkčních stylů nelze explicitně definovat základní znaky uměleckého stylu. Jednotliví autoři komunikátů se od sebe liší individuálním autorským stylem, jenž dělá jejich dílo jedinečným. Umělecké vyjádření je zároveň vázáno normami svého žánru a doby vzniku (Čechová a kol., 2008, s. 297–299).

Krčmová (Čechová a kol., 2008, s. 303) chápe umělecké dílo jako uzavřený celek, jehož podobu ovlivňují tyto složky a jejich uspořádání: statické a dynamické vyjádření, řeč vypravěče a postav, autorská perspektiva, časová linie příběhu, vnitrotextové souvislosti nebo intertextovost.

Velká míra variability a dynamičnosti se projevuje i ve volbě jazykových prostředků; umělecký styl není vázán na reprezentativní spisovný jazyk, ale funkčně využívá všech útvarů národního jazyka a jednotek slovní zásoby. Podle Doležela (1965, s. 153–154) nastal v průběhu vývoje uměleckého jazyka obrat od schematismu a obrazných klišé k jazykové tvořivosti a aktualizaci (ta se projevuje hlavně nespisovností).¹⁴

Podrobněji se jednotlivými rovinami jazyka uměleckého díla zabývá Krčmová (Čechová a kol., 2008). V rámci syntaktické stavby např. pracuje s termínem „mluvenostní syntax“, který vymezuje jako *stylizování syntaktických jevů typických pro spontánní mluvené projevy*. (2008, s. 311). U hláskosloví a tvarosloví se zastavuje u používání nespisovných prostředků, zejména z obecné češtiny a dialektu, které se

¹³ Primárně se zabývá uměleckou literaturou, následující znaky se však dají vztáhnout k uměleckým komunikátům vůbec. Specifikům jazyka ve filmu se věnuje kapitola č. 6.

¹⁴ Doležel ve svém článku tento vývoj demonstruje na textech první poloviny 60. let. V současnosti tyto tendence pokračují. Nespisovné jazykové prostředky se v literárních dílech vyskytovaly už dříve, např. jako charakteristika postav či prostředí.

většinou objevují v dialozích (2008, s. 313–314). Z lexikálního hlediska upozorňuje na velkou slovní zásobu uměleckého stylu a s tím spojené časté užívání synonym. Vzhledem k orientaci uměleckého vyjádření na mluvenost je rozšířeno užívání hovorové a obecné češtiny, slangu, argotu a expresivních prvků. Své zastoupení mají v uměleckém projevu i archaismy, historismy, poetismy, knižní výrazy nebo citáty (2008, s. 317–324). Obsah uměleckého sdělení může být vyjádřen jak explicitně, tak implicitně obrazným pojmenováním, např. metaforou (2008, s. 325–326).

6. JAZYK VE FILMU

Film je sémioticky heterogenní komunikát, založený na audiovizuálním sdělení (Mareš, 1993, s. 65). Složitá vnitřní interakce probíhá mezi několika kódy (vzhledem k podstatě tohoto výzkumu, založeného na řeči a komunikaci ve filmech ze školního prostředí, je důležitá zejména složka verbálního mluveného jazyka); *jde o pohyblivé obrazy (moving pictures), hudbu, reálné i ireálné zvuky (hluky a ruchy), verbální jazyk ve zvukové (mluvené) formě a verbální jazyk ve formě psané (nápisy)*. (Mareš, 1993, s. 65–66)

S nástupem zvukového filmu ve druhé polovině 20. let 20. století bylo nutné vyřešit otázku fungování jednotlivých kódů s rozdílnou funkcí; zatímco jazyk pojmenovává a hierarchizuje události, obraz bez kontextu prezentuje objekt (Mareš, 1993, 74–77). O sémiotické sounáležitosti jazyka a obrazu vypovídá základní dělení postupů na paralelnost (obraz i jazyk sdělují stejnou informaci) a kontrapunkt (každý z kódů sděluje něco jiného) (Mareš, 1993, s. 82).

Podrobně se jazyku ve filmu věnuje Mareš; ve své monografii (1993, s. 79–82) mj. sestavil klasifikaci způsobů použití verbálního jazyka, založenou na těchto protikladných dvojicích: mluvenost a psanost; diegetičnost (jazyk je součástí fikčního prostoru, je určen postavám, např. názvy institucí, novinové zprávy, deníkové zápisy, dopisy) a nediegetičnost (jazyk stojí mimo příběh, je určen divákům, např. úvodní a závěrečné titulky, titulky označující dobu a místo konání, titul filmu¹⁵); obrazovost (nápis je součástí obrazu) a mimoobrazovost (nápis je umístěn mimo obraz, např. mezititulky); synchronie (divák zároveň slyší řeč a vidí mluvčího) a asynchronie (divák slyší řeč, ale nevidí mluvčího); imanentnost (řeč je součástí prostoru scény) a transcendentnost (řeč není součástí prostoru scény); přirozenost a nepřirozenost hlasu; lokalizovanost (divák určí zdroj řeči) a nelokalizovanost (divák nemůže určit zdroj řeči); personálnost (zdrojem řeči je člověk) a nepersonálnost (řeč je zprostředkovaná technikou, např. telefonem); zvnějšněnost (verbální vyjádření je součástí interpersonální komunikace) a internost (verbální vyjádření je součástí intrapersonální komunikace, např. vnitřní monolog); bezprostřednost (přímé vyjádření) a distancovanost (zprostředkované vyjádření, např. komentářem).

¹⁵ Některé z analyzovaných filmů odkazují už svým titulem k prostředí (střední) školy, např. *Před maturitou, Škola základ života, Gympl*.

V souvislosti s mluveným jazykem lze ještě zmínit záměrnou nesrozumitelnost, kterou mohou tvůrci navodit několika způsoby; jedním z nich je upřednostnění zvukové hodnoty řeči nad významovou, což ukazuje i následující příklad: *Prostředkem běžným a vysoce konvencionalizovaným je naproti tomu používání směsice hlasů, jež se navzájem proplétají, a vytvářejí tak zvukovou masu, z níž se nanejvýš občas vynoří srozumitelné, avšak od kontextu izolované slovo. Základní funkcí tohoto prostředku je sugerovat současnou přítomnost mnoha hovořících lidí, živý ruch, vzrušenost.*¹⁶ (Mareš, 1993, s. 133)

Specifikům mluveného jazyka jako výrazné složky filmového vyjádření¹⁷ se věnuje i Palková; ve své studii (1991, s. 3–7) porovnává řeč ve filmu (a činoherním divadle) s řečí běžné komunikace; ve všech případech plní funkci věcně sdělnou a funkci charakteristiky postav, jinak se komunikáty výrazně liší; filmový prostor je fiktivní, jeho komunikace stylizovaná, zprostředkovaná a určená divákovi, který záměrnost očekává.¹⁸ Zároveň na konkrétních příkladech jazykové komunikace v českých filmech ukazuje, že proto, aby řeč ve filmu působila přirozeně, o což se tvůrci snaží např. použitím nespisovných prostředků, vulgarismů nebo vyšinutím z větné vazby, je nutná určitá stylizace vyjádření.

Podstatné je, že se jazyková komunikace ve filmu uplatňuje dvojím způsobem: *Primární komunikace je komunikace mezi (kolektivním) tvůrcem a vnímatelem (divákem) prostřednictvím filmu jako celku; v jejím rámci se pak uskutečňuje komunikace sekundární, komunikace mezi subjekty představenými ve filmu (postavami).* (Mareš, 1993, s. 73)

¹⁶ Tento prostředek je často využíván právě ve filmech ze školního prostředí, především ve scénách se studentským kolektivem.

¹⁷ I zvukový film ovšem může fungovat bez verbálního zvukového vyjádření nebo může alespoň komunikační funkci cíleně omezit; v takovém případě jsou dominantní jiné složky, např. obraz.

¹⁸ Helmanová (1994, s. 63) potvrzuje, že recepce filmu je založena na systému konvencí.

7. JAZYK A KOMUNIKACE VE FILMECH ZE STŘEDOŠKOLSKÉHO PROSTŘEDÍ

7.1 Před maturitou

7.1.1 Student – student

Většina dialogů probíhá mezi Šimonem a Kafkou, obdobně nenucený a emocionální charakter má komunikace v třídním chlapeckém kolektivu. Základem promluv je spisovný jazyk, do kterého vedle prvků hovorových pronikají i prvky obecně české. Výjimkou v řeči studentů nejsou expresivní výrazy ani běžně užívané frazémy. Z hlediska větné stavby jsou nejfrekventovanější krátké výpovědi realizované formou jednoduché věty, odpovídající spontánnímu soukromému mluvenému projevu:

ŠIMON: *Klucí, já mu jdu říct, že bychom si k nim chtěli sednout.*

KAFKA: *Jen to zkus, ten se bude ošívát.*

ŠIMON: *Tak ať se ošívá.*

KAFKA: *To bude marná práce.*

STUDENT: *Ten bude zase řečnit. (Před maturitou, min. 37)*

Spolužáci si navzájem tykají, oslovují se převážně příjmením (*Šimone*), výjimečně rodným jménem (*Honzo, Karle*). Šimon používá v osobním styku oslovení *člověče*. Skupinově se oslovují *mládenci, hoši, kluci*. Učitele v soukromých rozhovorech označují jen příjmením (*Kleč*). V rámci studentského kolektivu používají neformální pozdrav *nazdar*.

Komunikace s dívkami má jinou podobu; obsahově zůstává lehká a hravá, po formální stránce je zdvořilejší a poetičtější. Chlapci si s dívkami vykají, oslovují je rodným jménem (*Evo*). Nespisovné a expresivní prvky jsou eliminovány. Expresivita se místy dostává do řeči dívek, např. v oslovení (*Blázínku*).

Uvolněnost a dobrá nálada studentů se naplno projevují na školním výletě. Chlapci ve společnosti dívek žertují, zpívají i tancují. Uplatňují se zde scény, kdy mluví jeden přes druhého a jejich repliky se překrývají. Tématem rozhovorů spolužáků je škola (učitelé, zkoušení, hodnocení) i osobní život (vztahy s opačným pohlavím, rodina, zájmy).

7.1.2 Učitel – učitel

Učitelé se vyjadřují zásadně spisovně, s tendencí ke knižnosti v lexiku, hláskosloví a tvarosloví i slovosledu. Jejich výpovědi z dnešního pohledu působí zastarale:

KLEČ: *Něco takového se mi ještě nikdy nestalo. Navrhuji, aby byl potrestán co nejpřísněji.*

ŘEDITEL: *Ano. Podobná příhoda se nesmí již opakovati.*

KLEČ: *Trvám, aby nebyl puštěn k maturitě. Uvedl mě v posměch a navrhuji, aby byl vyloučen.*

ŘEDITEL: *O tom si promluvíme v konferenci.*

KLEČ: *Pane řediteli, chci slyšet vaše mínění. Učím zde už deset let. A zasluhuji ohledu.*

ŘEDITEL: *Nesouhlasím s vámi. Bylo by ho škoda, je to jinak bystrý hoch.*

KLEČ: *Jsem přesvědčen, že Zemská školní rada posoudí případ méně shovívavě. (Před maturitou, min. 46–47)*

Učitelé si vykaží, oslovují se ustáleně *kolego*, *pane kolego*, příp. skupinově *pánové*. V dialogu své nepřítomné kolegy jmenují funkcí společně s příjmením (*profesor Kleč*, *inspektor Smetánka*) i méně formálně samotným příjmením (*Kleč*).

Ve sborovně vládne příjemná a přátelská atmosféra, která se odráží i v komunikaci; následující ukázka, ve které se učitelé bouřlivě baví na účet svého kolegy, má blízko komunikaci ve studentském kolektivu:

PROFESOR: *Anebo si představte, pánové, Kleče v Alpách jako horolezce. Ten pohled bych snad ani nesnesl. (Před maturitou, min. 9)*

Výjimkou v pedagogickém sboru je autoritativní profesor Kleč, držící si odstup jak od studentů, tak od učitelů a ředitele. Největší neshody má kvůli rozdílnosti výukových metod a přístupu ke studentům s kolegou Donátem. Jejich dialogy mají podobu slovního zápasu:

KLEČ: *Jak teď mohu, pane kolego, učit?*

DONÁT: *Byla přestávka.*

KLEČ: *Vždyť nesoustředím pozornost žáků ani za půl hodiny. Promiňte, ale budu nucen požádat ředitele, aby zjednal nápravu. Nic jiného mi nezbývá. (Před maturitou, min. 7)*

7.1.3 Učitel – student

Způsob komunikace mezi učiteli a studenty se do značné míry odvíjí od vzájemného vztahu obou stran. Konkrétně jsou tu zobrazeny dva protikladné přístupy, které reprezentují Donát a Kleč. Oblíbený a studenty respektovaný češtinář Donát si zakládá na otevřeném vztahu ke studentům, bere je jako partnery. V jeho hodinách panuje příjemná pracovní atmosféra, dokáže zaujmout poutavým výkladem. Mimo výuku se angažuje v osobním životě studentů, několikrát vede důvěrný rozhovor s Kafkou i Šimonem, jimž je mentální oporou. Důvěrnost se promítá i do jazykového vyjadřování, které zůstává spisovné, ale je z obou stran méně formální. Donát studentům tyká a oslovuje je *hoši* nebo *příteli*, do jeho lexika proniká expresivita. Studenti zase prokazují učiteli sympatie používáním lexika a uvolněné větné stavby, které jsou typické pro komunikaci ve studentském kolektivu. Pokud jsou hranice v komunikaci výrazněji překročeny, Donát ji ze své pozice učitele mírně usměrní:

STUDENT: *Pane profesore, buďte tak laskav, pojedete vy s námi na ten výlet?*

STUDENTI: *Pojed'te s námi. Pane profesore, pojed'te.*

DONÁT: *Pojede s vámi pan profesor Kleč.*

STUDENTI: *Jéé!*

STUDENT: *Já nikam nejedu.*

STUDENT: *To bude zábava! Co si to zase vzpomněl?*

DONÁT: *Hoši, hoši, jste ve škole! Takhle se student nechová. (Před maturitou, min. 19)*

Matematik Kleč je naproti tomu striktní a odměřený, jeho vztah ke studentům má podobu nadřízený – podřízený. V hodině vyžaduje disciplínu, kterou studenti ze strachu dodržují. Netoleruje jakékoliv kázeňské přestupky a svobodné projevy studentů. Autoritu si získává zvyšováním hlasu a rozkazy. Nezdráhá se studenty urazit a vysmát se jejich neznalostem. Studentům vyká a oslovuje je příjmením:

KLEČ: *Tak bude to? Co mám s vámi dělat. Taková snadná věc. Copak nesvedete ani trojčlenku? Kasale, nevyrušujte! Kolikrát to mám opakovat! (Před maturitou, min. 5)*

Studenti si jsou vědomi toho, že v komunikaci s učiteli musejí dodržovat určitá pravidla. Učitele oslovují důsledně *pane profesore*, vyjadřují se spisovně. Větná stavba

má rysy psaného jazyka. Délka jejich výpovědí je oproti učitelům kratší, nedostávají tolik prostoru pro vlastní vyjádření. Ojedinělá je výpověď Šimona, kterou se otevřeně postaví proti Klečovi (studenti se na mimoškolní akci přizpůsobují svému chování ve volném čase). Odpor vůči učiteli je později přísně potrestán vyloučením z ústavu:

KLEČ: *Stát. Oktáva půjde touto cestou.*

ŠIMON (spolužákům): *Má vztek, že se bavíme. Ale už toho mám dost. Nechod'te tam, kluci, ať si jde sám. On myslí, že jsme nějaká opatrovna. Zpívat se nesmí, smát se nesmí a nakonec se nebude ani moct promluvit. To je otrava.*

KLEČ: *Co jste to řekl?*

ŠIMON: *Když jste to slyšel, pane profesore, tak to dopovím. Výlet jsme si představovali docela jinak. Nevěděli jsme, že s námi půjdete vy, který jste nám nikdy nerozuměl, a rozumět nebudete.*

KLEČ: *To mi zodpovíte ve škole. (Před maturitou, min. 43–44)*

Film *Před maturitou* spadá do žánru dramatu. Téma středoškolského vzdělávání pojímá vážně, nabízí množství dramaticky vyhocených scén. Prostřednictvím problémových situací, jakými jsou nepřipuštění studenta k maturitě kvůli nedostatečnému prospěchu nebo názorový střet studenta s učitelem, kritizuje zkostrnatělé školní poměry.

7.2 *Kantor Ideál*

7.2.1 Student – student

Komunikace se odehrává v dívčím kolektivu, kterému dominuje postava Věry Matysové. Ta zároveň vstupuje do všech dialogů, které mezi septimánkami probíhají. Výpovědi mají spisovný jazykový základ, do kterého jako znak neformálnosti pronikají nespisovné obecně české prvky, např. protetické *v-* před slovy začínající na *o-* (*von*). Výslovnost je v některých případech nedbalá. V řeči dívek se několikrát opakuje slangové označení pro třídního učitele *tříďas*. Pro pozici učitele pak používají dnes zastaralý výraz *kantor*. Samy se hromadně označují jako *holky*, *děvčata* nebo *žáby*. Neoblíbené spolužačce, jež donáší učitelům, říkají podle fyzické podoby *Tloušťík*. I větná stavba dialogů je stylizací běžných mluvených projevů. Typická je zvýšená frekvence zvolacích vět:

DÍVKY: *Ať žije kantor ideál!*

TLOUŠTÍK: *Počkat, holky! To nejde. Všichni kluci z gymnázia za ní běhají a teď si dělá právo i na nového tříďasa. Ten musí patřit nám všem!*

DÍVKY: *Ano! Ano! Nám všem!*

VĚRA: *A já mu puďu naproti na nádraží.*

DÍVKA: *To nejde! Holky, my si zvolíme deputaci a ta ho puďe přivítat! Von už je jistě na cestě. (*Kantor Ideál*, min. 9–10)*

Ve stylu dorozumívání se výrazně projevují genderová specifika. Komunikace mezi spolužačkami je značně emocionální, založená na sdělování osobních pocitů a dojmů. Zapojením se do diskuse a vyjádřením svého názoru dávají dívky najevo sounáležitost s kolektivem i drobnou ženskou rivalitu. Stěžejním tématem dialogů jsou muži (nový třídní učitel); svůj ideál prezentuje i Věra v sólově zazpívané písni. Představy dívek formuje mj. soudobá kinematografie, v následující ukázce je narážka na film Josepha von Sternberga *Maroko* (1930) s Gary Cooperem v hlavní roli. Jednotlivé repliky jsou doprovázeny hromadným mluvením, výkřiky a smíchem ostatních dívek:

TLOUŠTÍK: *No podle zpráv školníka je prý docela mladý.*

DÍVKA: *Jen aby měl tmavé vlasy a modré oči. To je můj ideál.*

DÍVKA: *Můj ideál je Gary Cooper. Pod nosem nic, na bradě nic, osmahlý, medaili z cizinecké légie...*

DÍVKA: *Prosim tě, ty bys toho chtěla, ty materialistko. My jsme idealistky.*

DÍVKY: *Ano!*

DÍVKA: *Ideál muže není definovatelný. Ten muž, který si dovede sjednat respekt, to je pravý ideál. Chceme správnýho kantora!*

DÍVKY: *Ano!*

VĚRA: *Ticho! Ticho! Děvčata, nového kantora si zamlouvám já. (Kantor Ideál, min. 7–8)*

7.2.2 Učitel – učitel

Vzájemná komunikace učitelů a ředitele je značně neformální. Uvolněnost vyjadřování ve škole i mimo ni se projevuje volbou hovorových a obecně českých hláskových a tvarových prvků, výraznou lexikální expresivitou a syntaktickou stavbou typickou pro běžně mluvené projevy. Ze současného hlediska jsou slovní zásoba a slovosled archaické. Důvěrný ráz komunikace může občas působit až neuctivě vůči komunikačnímu partnerovi:

PLAŠILOVÁ: *Co je moc, to je moc.*

ŘEDITEL: *A co je vlastně moc?*

PLAŠILOVÁ: *No nepřipadá vám to strašné, pane řediteli? Od sedmnáctileté žáby?*

ŘEDITEL: *No... mně to nepřipadá strašné. Víte, je v tom postřeh.*

PLAŠILOVÁ: *Možná, že i zkušenost. Vždyť za tou žábou lítá celé chlapecké gymnázium.*

PROFESOR: *Které je to děvče?*

PLAŠILOVÁ: *Taková hubená blondýnka ze septimy, která nejde po ulici, aniž by neměla okolo sebe hordu kluků.*

ŘEDITEL: *Ale ale, vy ste zlá. Copak my jsme nebyli nikdy mladí?*

PLAŠILOVÁ: *Pane řediteli, já jsem dosud mladá.*

ŘEDITEL: *Jo jo jo.*

PROFESOR: *A jak se vlastně jmenuje?*

PLAŠILOVÁ: *Věra Matysová.*

ŘEDITEL: *Ale, pane kolego, je to taková čiperná dívčinka.*

PLAŠILOVÁ: *Která si o sobě myslí, že je Greta Garbo nebo Marlene Dietrich. (Kantor Ideál, min. 3–4)*

Repliky jsou většinou delší, tvořené souvětím nebo několika jednoduchými větami. V replikách ředitele se často vyskytují tzv. parazitní výrazy:

ŘEDITEL: *No zmýlená neplatí, pane kolego, hlavně, že ste tady. Septima potřebuje třídního, totiž. Prosim. Hm hm. No představoval jsem si vás staršího, pane kolego. Totiž zjevem. No to víte, tak před tou mládeží má člověk víc váhy. (Kantor Ideál, min. 23)*

Učitelé si navzájem vykají, oslovují se standardně *pane kolego, pánové*. Jejich vzájemné vztahy jsou přátelské. Ředitel se nestaví do pozice nadřízeného, jeho přístup je liberální. Má smysl pro humor a pochopení pro mláď (na rozdíl od profesorky Plašilové, jež dává kolegům najevo svou nevraživost k mladým studentkám).

Ze zažitých pravidel učitelského sboru se vymyká nový profesor Suchý, karikatura nepraktického, nasmělého a nezkušeného vzdělance; jeho archaické vyjadřování (a vystupování vůbec) v kontrastu s ostatními působí příznakově. Pro jeho řeč, která se stává zdrojem komiky, jsou charakteristické knižní až archaické varianty slov a gramatické tvary, opisné pasivum, slovosled s postavením přívlastku na konci věty za předmětem:

SUCHÝ: *Hej, školniče! Kdepak tady naleznu starého? Nebo jak se u vás ředitel nazývá.*

ŘEDITEL: *Starej, samozřejmě, že mu říkají starej. Ale to musíte do ředitelny, on tam za chvíli přijde.*

SUCHÝ: *A poslyšte, je starý dobrák dobrák?*

ŘEDITEL: *Úplný dobrák, to poznáte všechno za chvíli, jen račte. Račte do ředitelny.*

SUCHÝ: *Děkuji.*

ŘEDITEL: *Prosim. (Kantor Ideál, min. 21)*

7.2.3 Učitel – student

Styl výuky a komunikaci se studentkami výrazně ovlivňuje osobnost nejistého profesora Suchého. Negativně působí především jeho archaické vyjadřování (v hláskosloví, tvarosloví, lexiku i slovosledu), doprovázené rušivým opakováním slov a hezitačními zvuky. Nedostatek komunikačních dovedností je zaviněn i jeho ostychem před ženami, čehož studentky zneužívají. Od začátku je nový třídní terčem posměchu, dívky prostřednictvím různých žertů a naschválů zkoušejí, co vydrží a kde má hranice. Tyto kázeňské prohřešky jsou důsledkem nedostatečného uplatnění autority učitele. Jedinou výjimkou v třídním kolektivu je snaživá studenka s přezdívkou Tlouštík, která se staví na stranu učitele. Studentky učiteli znemožňují věnovat se naplno výuce, místo probírání učiva se řeší interpersonální vztahy. Pozornost třídy se Suchý snaží získat

zvyšováním hlasu. Z několika typů mocenských konstelací ve třídě odpovídá tato tzv. tahanici:

SUCHÝ: *Sedněte! Copak je to tady za krámy?*

TLOUŠTÍK: *Prosím! Prosím!*

SUCHÝ: *Co se zde dělo, žákyně, jejíž jméno mi dosud neutkvělo v paměti?*

TLOUŠTÍK: *Prosím, Matysová se vsadila se všemi děvčaty.*

SUCHÝ: *Hm, vsadila se, hm. A copak bylo podnětem k této sázce?*

TLOUŠTÍK: *To já nemohu říct.*

SUCHÝ: *To musíte říci!*

TLOUŠTÍK: *Když já se tolik stydim.*

SUCHÝ: *Vyzývám vás, žákyně, abyste okamžitě řekla, oč v této sázce jde.*

TLOUŠTÍK: *Věra se vsadila, že dostane hubičku.*

SUCHÝ: *O, ejhle. Hm, o hubičku. A od kohopak dostane tu hubičku?*

TLOUŠTÍK: *Od vás.*

SUCHÝ: *Och! Vstaňte, žákyně neblahá. Nechci vás kárat před spolužačkami. Trest vám uložím, až školník oznámí zvoncem konec vyučování. (Kantor Ideál, min. 40–41)*

Komunikaci v hodině iniciuje učitel. Monolog, zaměřený na organizační záležitosti, střídá dialogem s vybranou studentkou. Na otázky učitele nepřicházejí ze strany studentek uspokojující odpovědi, proto je zpětná vazba převážně negativní; učiteli se nelíbí nespisovný jazyk ani neschopnost odpovědět, daná studem i neznalostí.

V hodině si Suchý udržuje od studentek odstup, vyká jim a oslovuje je *žákyně*. Mimo školu, kde dochází ke sblížení s Věrou, je jeho projev civilnější; k Věře se chová jako k mladé dámě, tomu přizpůsobuje i oslovení (*slečno Věro*). Respekt Věry a jejích spolužaček si Suchý získává až po své závěrečné proměně, kdy dochází i ke změně stylu výuky. Studentky oslovují Suchého *pane profesore*, Plašilovou *slečno*.

Komunikace studentek s učiteli a ředitelem mimo školu je spíše partnerského charakteru, bez odstupu daného asymetrickým postavením komunikačních partnerů. Vyjadřování obou stran má typickou podobu běžného soukromého dorozumívání. Tak je tomu i v dialogu Věry s ředitelem před divadelním představením, kde septimánka nahradí v roli Heleny profesorku Plašilovou:

ŘEDITEL: *Tak co je, už se vzbudila?*

VĚRA: *Ta už se také nevzbudí.*

ŘEDITEL: *Pro pět ran do hlavy, to bude vostuda. Co já si počnu s tím? Tak slečno...*

VĚRA: *Pane řediteli, já bych to zahrála.*

ŘEDITEL: *Ale Matysová, vždyť neumíte ani roli.*

VĚRA: *Já sem to četla u pana profesora Suchého. A když mně budete napovídat, tak řeknu všechno. Já jsem to zvyklá ze školy.*

ŘEDITEL: *Matysová, já vám budu sám napovídat. Tak prosím vás, vemte si její šaty.*
(*Kantor Ideál*, min. 55)

Romantická komedie *Kantor Ideál* prostředí školy idealizuje. Místo zobrazení vyučování a jeho atributů se soustředí na rozvíjející se milostný vztah mezi učitelem a studentkou. Situace, které se odehrávají ve školním prostředí, nepůsobí realisticky. Velkou roli zde hraje situační a slovní humor.

7.3 Škola základ života; Cesta do hlubin studákovy duše

7.3.1 Student – student

Studenti v obou filmech mezi sebou používají vlastní specifický jazyk, bohatý na nespisovné a expresivní prvky. V řeči postav jsou běžné hláskové a tvarové varianty z obecné češtiny, nejčastěji *-ej* místo *-ý* v koncovce i kmeni slova (*zajímavej, rejsovat*). Dalšími výraznými prvky, které způsobují nedbalou výslovnost, jsou zjednodušování souhláskových skupin (*pod', dem*) a krácení i dloužení samohlásek (*myslim, prosim tě, příma*).

Detailně je zde představen studentský slang, konkrétně pojmenování učitelů podle jejich chování, vzhledu i vyučovaného předmětu. Ze studentského časopisu čte typologii kolegům profesor Bartoš:

Sbor kolegů dělí se na správné chlapy a kruťasy. Oblíbený kantor zve se též štramák, štabák, příma chlap, primáš, skvělouš. A podobně zlý kantor kruťas, pak katouš, veřejný nepřítel, grizzly. (...) Tělocvikář se zve též mrskanda neboli prófa kotrmelec. Franštinář atancion, chemik křemičitan. Třídní je zván tříďas, tříďák, poklasnej, táta, tatouš, otěcko otec, ujec, otčím, krkavčí otec. Profesorky: splašená sardel, suchá lípa. Růže prerie se říká hezké a mladé profesorce, která bohužel se v naší boudě nevyskytuje. (Škola základ života, min. 7–8)

Další výrazy ze studentského slangu se vyskytují přímo v řeči studentů; některé se používají i dnes, např. *koule* (pětka), z *matiky* (z matematiky), jiné jsou zastaralé, např. *v klase* (ve třídě), *kóna* (kompozice, písemná práce).

Slovní zásoba je bohatá na expresivní výrazy, především negativně zabarvené; ty se často vyskytují i v oslovení (*ty cvoku, blbouni*). Oslovování spolužáků je časté a různorodé; uplatňují se hypokoristika (*Jindro*), přezdívky (*Šejku*) nebo neadresné označení *člověče* a skupinové *mládenci, kluci, hoši*. Do oslovení se dostávají vlivem tehdejší populární kultury i slova cizího původu (*gentleman, seňorito*). Ustálený je pozdrav *nazdar*.

Studentský jazyk se dá charakterizovat jako vynalézavý a hravý. Humorný je i kontrast vyvolaný záměrným přepínáním na vyšší kód, s využitím typického lexika i syntaxe obvyklé ve formální komunikaci; podobný účinek má imitace profesorů, při níž

studenti napodobují jejich typickou verbální i neverbální komunikaci; součástí může být i hraná scénka:

BENETKA: *Prosím, já jsem nerozuměl té básničky od Wolker. To, jak se ten básník stal trpaslíkem.*

ČUŘIL: *Tomu jste nerozuměl? Styďte se a pojdte k tabuli! Studenti, dávejte pozor. Já vám názorně předvedu, jak se stal básník trpaslíkem.*

SPOLUŽÁCI: *(Smích)*

ČUŘIL: *Ticho, ticho. Štěstí, co je štěstí? Muška jenom zlatá. Muška jenom zlatá. Muška jenom zlatá. (Škola základ života, min. 27)*

Jednoduchá a uvolněná větná stavba odpovídá běžné soukromé komunikaci. Nápadná je vyšší frekvence vět rozkazovacích, kterými jeden ze studentů vyzývá spolužáky k určité činnosti a varuje před příchodem učitele do třídy. Společnou komunikaci o přestávkách, často spojenou se zábavnou aktivitou, doprovází hluk, řev, skandování a smích. Charakter komunikace chlapců se spolužačkami se výrazně neliší od komunikace ve chlapeckém kolektivu; dívky jsou ve smíšené třídě brány jako partneři. Ve třídě vládne kolektivní duch, spolužáci (mimo tzv. šprtů) drží při sobě. Vítaným tématem k rozhovoru je sport, zejména fotbal:

HOLOUS: *Já bych taky rád jel do Prahy. Zrovna tam bude Sparta – Slávie.*

ČUŘIL: *A ty si zuřivej Sparták, vid'?*

HOLOUS: *Samo sebou. Já sympatizuju se Spartou, protože je to proletářský klub.*

BENETKA: *Žvaniš nesmysly. Protože maj červený trička, hned jsou to u tebe proletáři.*

ČUŘIL: *Nechte ho, je vedle. Koupěj to od Slávky o celou třídu.*

KRHOUNEK: *Já jsem taky Slávista.*

CHLAPCI: *(Řev)*

DÍVKY: *Holky, pojdte dráždit býka. Tak co, Tondo, že jsou Spartáci hasiči?*

HOLOUS: *To se v neděli ukáže. Rudí hoši vás roznesou na kopačkách.*

CHLAPEC: *Hele, Tonda se rozohnil.*

HOLOUS: *Slávisti jsou saláti.*

ČUŘIL: *Koukej, neprovokuj, jsme v přesile.*

HOLOUS: *Slávisti jsou pad'ouři.*

ČUŘIL: *Tak ty nedáš pokoj. Kárný výbor nastoupit! Pozor, čínská mučírna.*

SPOLUŽÁCI: *(Řev)*

HOLOUS: *Slávisti jsou sejři.*

ČUŘIL: *Čínská muč... mučení druhého stupně. Mučení druhého...*

HOLOUS: *Slávisti jsou saláti. (Škola základ života, min. 28–29)*

7.3.2 Učitel – učitel

Jazyk učitelů je spisovný, s občasnými knižními až archaickými variantami slov a archaickým slovosledem. Místy se v něm objevují expresivní výrazy.

Kolegové si navzájem projevují zdvořilost a úctu, např. pozdravem a poděkováním. Vykají si a oslovují se nejčastěji *pane kolego, pánové*.

S velkou mírou nadsázky je znázorněno nekritické lichocení učitelů řediteli během tenisového zápasu na školním hřišti:

MIKYSKA: *To byla skvělá dělovka, pane řediteli.*

SUCHÁNKOVÁ: *Forty all. Pardon, výhoda velectěného pana ředitele.*

ŘEDITEL: *Tak já „pleju“. Ta síť je dnes nějak vysoko.*

KOLÍSKO: *Ano ano. Zcela správně. Pan ředitel ráčí mít ještě dva míčky.*

SUCHÁNKOVÁ: *Deuce. Pozor, teď milostivá paní nebyla ready.*

ŘEDITEL: *Tak dávej si troch pozor, Aničko.*

PANÍ ŘEDITELOVÁ: *Ale hlídej si svou půlku a o mě se nestarej. Sám dnes kiksáš a já abych to za tebe vyškrabovala.*

KOLÍSKO: *Pozor, milostivá paní, já pálím.*

ŘEDITEL: *Kolísko páli!*

PANÍ ŘEDITELOVÁ: *Tak neřečni a běž k síti!*

MIKYSKA: *Výtečně, milostivá, minul jsem.*

SUCHÁNKOVÁ: *Pozor, vítězný míček pana ředitele.*

MIKYSKA: *Výborně, pane řediteli, gratuluji. Výtečně pane řediteli, račte přijmout mé upřímné blahopřání.*

KOLÍSKO: *Rovněž gratuluji, pane řediteli. Prosím, račte se osušit. Pane kolego, prosím. (Škola základ života, min. 22-24)*

Nejednotnost profesorského sboru, vedoucí k ostré výměně názorů, se projevuje jen v otázce potrestání Jindřicha Benetky; zatímco profesori Bartoš a Gábrlík berou situaci s nadhledem, jejich kolegové Lejsal a Kolísko jsou pro radikální řešení:

(...) LEJSAL: *Smím se zeptat pana kolegy Bartoše, jak se má postupovat proti žákovi, jenž napíše do úlohy, že střední škola potlačuje samostatnost myšlení?*

BARTOŠ: *Dokázat mu, že to není pravda.*

GÁBRLÍK: *Pane kolego, nedělejte z toho zbytečnou aféru.*

KOLÍSKO: *Ale tady jsou předpisy.*

GÁBRLÍK: *Čerta předpisy. Postupujte lidsky.*

KOLÍSKO: *Tak, tak já jsem nelidský? Tak já jsem, pánové, netvor? Já? Pánové, to je vyložená vzpoura, navrhuji okamžité vyloučení.*

LEJSAL: *Ano.*

BARTOŠ: *Nesmysl, vyloučíme nejchytřejšího žáka z ústavu.*

GÁBRLÍK: *Mějte rozum.*

LEJSAL: *To je hrozný, to je prostě hrozný!*

BARTOŠ: *Neblázněte!*

KOLÍSKO: *Pánové, vy jste se spolčili s ním, já si jdu stěžovat panu řediteli.*

GÁBRLÍK: *Nedělejte to.*

LEJSAL: *Já jdu s vámi.*

ŘEDITEL: *Pánové, račte se mnou. (Škola základ života, min. 53–54)*

7.3.3 Učitel – student

Řeč obou skupin zaznamenává v přímé interakci posun; zatímco studenti se přizpůsobují jazyku formální komunikace, učitelé jdou opačným směrem, čímž dávají najevo svou nadřazenost nad komunikačními partnery. Výrazná je především lexikální expresivita, objevující se např. v osloveních a nadávkách určeným jednotlivým studentům i celé třídě či skupině (*vy čutálisto, lumpové*). Běžné je také oslovení příjmením (*Mazánku, Čuřile*), vykání se střídá s tykáním. Studenti ctí běžná pravidla společenského chování; učitelům v komunikaci projevují zdvořilost ustálenou formulací *prosím, pane profesore*, případně úklonou beze slov.

Jinou podobu má komunikace mimo vyučování s učiteli, kteří jsou představeni jako vzoroví, rozumějící mládeži; je důvěrná a přátelská, ačkoli autorita učitele, daná věkem, zkušenostmi a postavením, zůstává zachována. Blízkost se projevuje i v osobním oslovení:

BARTOŠ: *Benetko, pojd'te sem. Poslechni, Jindro, co tě to napadlo psát takové blbiny do české úlohy?*

BENETKA: *Prosím, pan profesor nám řekl, že můžeme psát, o čem chceme. Psal jsem tedy o tom, co se mi nelíbí na našem školství.*

BARTOŠ: *Mohl ses ale trochu krotit.*

BENETKA: *Vždyť jsem nenapsal nic, co by nebyla pravda, pane profesore.*

BARTOŠ: *Z toho tě vyvedu, Jindro. Píšeš tam třeba, že střední škola potlačuje samostatný úsudek. Potlačoval jsem snad já někdy něčí samostatný úsudek?*

BENETKA: *No jo no. Vy jste ale čestná výjimka, pane profesore.*

BARTOŠ: *Nech na hlavě, kamaráde. Mýlíš se, takových výjimek je moc. Chceš prostě říci, že někteří profesori jsou ti sympatičtí a jiní méně.*

BENETKA: *Ano, pane profesore. (...)* (Škola základ života, min. 55–56)

Vztah studentů a učitelů má často podobu otevřeného boje. Učitelé se v hodině snaží bojovat proti nekázní různými technikami, charakteristické jsou signalizace a intervence. Svou dominanci dávají najevo zvyšováním hlasu, napomínáním a udílením rozkazů. Přestupky proti školnímu řádu jsou pak tvrdě a důsledně trestány. Malá je tolerance i vůči drzosti studentů. Učitelé zároveň mají podle svých priorit odlišný přístup k různým studentům; shovívavější jsou ke studentům s dobrým prospěchem nebo nadaným v určité oblasti, např. sportu.

Direktivní podoba vyučování svádí k jeho sabotování; studenti se snaží různými způsoby vyhnout výuce a zkoušení, vymlouvají se, věnují se únikové činnosti (např. čtení pod lavicí), povídají si, napovídají spolužákovi při neznalosti látky, opisují:

ŠEDA: *Končím revizi sešitů a učebnic. Pozor, zkouším. Slovíčka mi přinese například... nuže Šíma, létající Holanďan.*

ŠÍMA: *Prosím, ještě není zapsána hodina do třídní knihy.*

ŠEDA: *Co? Nový pan profesor se ještě nezapsal? Tak proč jste mi to neřekli hned? Rychle. Péro sem. Vždyť to není namočené. Mazánku, rychle namočte to péro. To je doba. Co jste mi to dal? Vždyť tohle je kopáč a ne péro. Vy kluku uličnická.*

MAZÁNEK: *Prosím, pane profesore, to není moje, já jsem...*

ŠEDA: *Ztraťte se, ať vás nevidím. Podejte mi pořádné péro.*

PETERKA: *Prosím, já mám plnící.*

ŠEDA: *Dejte to sem. Vždyť to zase nepíše.*

PETERKA: *Prosím, to se musí povytáhnout ta páčka po straně.*

ŠEDA: *Kde, tady? Tady. To je patent. Co to máte za pitomý systém?*

PETERKA: *Pozor, pane profesore, ať to nevystříkne.*

ŠEDA: *Jo, tak já teď mám čas hrát si tady s nějakou páčkou. (...) A teď, studente Vaňku, podejte mi řádné, dobře namočené pero. Jste osobně zodpověden za to, aby psalo!*

VANĚK: *Prosím.*

ŠEDA: *Tak, a za pět minut zvoní. To se vám to zas povedlo, podfukáři. Ale já vám to zítra vynahradím. (Cesta do hlubin študákovy duše, min. 37)*

Velkou roli při vyučování hraje humor, jehož původci jsou studenti i učitelé. Vděčným zdrojem pobavení všech je neznalost nebo jiný nedostatek studenta. Objektem studentského humoru je komický, napálený i vtipný učitel. Vtipný učitel je zároveň sám původcem humoru. V následující ukázce třídní Vobořil s nadhledem komentuje známky na vysvědčení v souvislosti s osobními zájmy studentů; kromě důvtipu a všeobecného přehledu prezentuje i znalost individualit ve své třídě:

Talentovaný básník a spisovatel Midloch. Místo psaní nepovedených básní doporučoval bych věnovat více pozornosti domácím úlohám a kompozicím. Á, Pošusta. Méně elegance a nažehlených kalhot, méně vtipu v oblékání a více vtipu v hlavě. Abychom nemuseli každou třídu elegantně opakovat dvakrát. Prosím. Šíma. Letec Šíma. Doporučoval bych, omezte trochu to létání a držte se raději při zemi. Plusquamperfekta prý vám nejdou. Pozor na to, aby z toho na konci školního roku nebyla ošklivá havárie. Prosím. Vaněk. Vaňku, Vaňku, o vás se bojím, hochu. Vám muzika vytlačila matematiku z hlavy. Pauzu, hochu, pauzu. A při učení přišlápněte na pedál. Tempo. Tempo furioso. Tak. Je to hezké, tolik zálib v jedné třídě, ale tady vidíte nejlépe sami, kam to vede. Nejnadanější žáci a propadají. (...) (Cesta do hlubin študákovy duše, min. 11–12)

V hodině převládá verbální projev učitele. Studenti dostávají méně prostoru pro samostatné vyjádření, smí promluvit až po vyvolání učitele. Mimo delších monologů učitele a příležitostných kratších monologů studenta (např. při četbě nahlas), se v hodině ve velké míře uplatňuje dialogická forma v podobě procvičování a zkoušení. Učitel klade velké množství uzavřených otázek, odpovědi žáků jsou stručnější. Mnoho otázek je organizačního charakteru, netýkají se přímo učiva. Zpětná vazba učitele je přímá i nepřímá. Převažuje negativní hodnocení výkonu studenta nad pochvalou. Zkoušení učitelé používají také jako trest za nevhodné chování. Sami studenti kritizují učení se nazpaměť bez porozumění:

VOBOŘIL: (...) Jste třída zralá k záhubě. Třída násilníků a plesových rváčů. Péro. Ale zato odedneška vám neprominu ani píď. Všechna základní pravidla, všechny vzorce, všechny poučky musíte bezpodmínečně ovládat. Tak, například věta kosínova. Pošusta.

POŠUSTA: Věta kosinová...

VOBOŘIL: Zní?

POŠUSTA: Věta kosinová zní...

VOBOŘIL: Nevíte. Sedněte, nedostatečně. Rvát se s kamarádem ano, učit se ne! Kulík, druhý rváč.

KULÍK: Věta kosinová?

VOBOŘIL: Ano, věta kosínova zní...

KULÍK: Já se to do zítřka naučím.

VOBOŘIL: Pozdě, sednout. Vaněk, třetí reprezentant ústavu. Doufám, že to umíte.

VANĚK: Neumím, prosím.

VOBOŘIL: Aha. Jste alespoň upřímný. Tak, to bychom měli ty rváče, a teď přijde na řadu jejich vděčné publikum. Peterka.

PETERKA: Co je? Co je mu?

VANĚK: Seš vyvolanej. Nějaká věta kosínova.

PETERKA: Co?

VANĚK: Kosínova.

VOBOŘIL: Tak bude to?

PETERKA: Kozinova věta zní: Lomikare, Lomikare, zvu tě na boží súd...

VOBOŘIL: Ale, no tak dál.

PETERKA: Hin se hukáže...

VOBOŘIL: Tak, hukáže. Já ti taky ukážu, ale v konferenci! Počkej, plést si matematiku s dějepisem! Budoucně zkouším všechnu látku od primy. Sedni si, vrať se klidně do své džungle. (Cesta do hlubin študákovy duše, min. 26–28)

Komedie *Škola základ života* a *Cesta do hlubin študákovy duše* jsou založeny na humorných scénách a vtipných výpovědích, oběma prostupuje velké množství tzv. filmových hlášek. Komika vyplývá i z typologie postav a jejich charakteristického vystupování. Problematika vyučovací hodiny a komunikace učitelů a studentů přitom v obou filmech zůstává stěžejní. Humor slouží jak k podtržení běžných situací v hodině i mimo ni, tak ke kritice některých školních postupů. V prvním z filmů je navíc rozvedeno řešení závažného problému, tj. vyšetřování kázeňských přestupků studentů, kteří kritizovali školu a její představitele.

7.4. *Marečku, podejte mi pero*

7.4.1 Student – student

Studenty večerní průmyslové školy jsou dospělí lidé středního věku, kteří se vrací do školních lavic s cílem získat středoškolské vzdělání s maturitou. Jejich formálně vytvořená skupina není věkově homogenní. Ze začátku mezi sebou spolužáci udržují jistý odstup, daný věkem i novým prostředím; jejich komunikace je formálnější, než bývá zvykem u náctiletých středoškoláků. Jen místy se ve volbě slov nebo délce výpovědi odrážejí životní zkušenosti dospělých, komunikace se brzy stává uvolněnou, jako v tradičním studentském kolektivu. Spontánnost v jazykové rovině se projevuje hlavně nespisovným zkracováním souhlásky *-i* (*řikal, podivej*), zjednodušováním souhláskových skupin (*čoveče, puč*) a užitím protetického *v-* u slov začínajících na *o-* (*von, voběvil*). Větná stavba má mluvenostní charakter, příznačný použitím kontaktních prostředků, souřadně přiřazovanými výpověďmi nebo odchylkami od pravidelné větné stavby, např. apoziopezi a elipsou.

Spolužáci si mezi sebou tykají, ale oslovují se příjmením (*Hujere*). Komunikace se spolužačkou Týfovou je zdvořilejší, komunikační partneři si vykají.

Spolužáci se setkávají ve školní třídě, na chodbě o přestávce, před školou po vyučování (příp. na pracovišti jako kolegové, ale ne ve volném čase). V dialozích se drží aktuálních školních témat; osobní život zmiňují jen příležitostně, opět v souvislosti se školou:

PLHA: *Ahoj, Kroupo.*

KROUPA: *Tebe taky pozvali?*

PLHA: *Ne, kam? Já du do latiny. Kam tě pozvali?*

KROUPA: *Do ředitelny.*

PLHA: *A co chtěj?*

KROUPA: *Ale, patrně kvůli těm třem pětkám z matematiky. Bude mi taktně naznačeno, abych vypad.*

PLHA: *Já Hrbolkovi taky řeknu, že ta latina pro mě... laudo, laudare... co s tím? Ve šroubárně. (Marečku, podejte mi pero, min. 63)*

Studenti večerní školy, jmenovitě dvojice Tuček a Šlajs, jsou původci hravého humoru určeného spolužákům; v následující ukázce vezou společně po chodbě vozík s pomůckami na chemii a nahlas vyvolávají:

TUČEK: *Zmrzlina!*

ŠLAJS: *Voříšková!*

TUČEK: *Kyselina!*

ŠLAJS: *Sírová! Žiraviny!*

TUČEK: *Burel!*

ŠLAJS: *Kupte si!*

TUČEK: *Na prodej!*

ŠLAJS: *Dehet! (Marečku, podejte mi pero, min. 35)*

Jejich humor v dalších případech slouží k zesměšnění cílevědomého spolužáka Hujera, jenž svým nespolupracujícím chováním narušuje jednotu třídního kolektivu. Taková zábava si nezadá s podobnými aktivitami mladých studentů.

Komunikaci mladých studentů zastupují dialogy Jiřího Kroupy ml. se spolužačkou Evou Tůmovou v jejich volném čase. Verbální sdělování se od večerních studentů výrazně neodlišuje. Výrazným momentem v jejich osobních rozhovorech jsou Evino skákání do řeči komunikačnímu partnerovi a parodování učitele Hrbolka Jiřím:

KROUPA ML.: *Vidiš? A táta se nepřihlásí a nepřihlásí.*

EVA: *Hele, už se hlásí. Koukni, jak dlouho mluví.*

KROUPA ML.: *Hele, hele hele, vidiš? A už mu došel dech. Vidiš, jak si drhne nos? Tohle dělá vždycky, když je v koncích.*

(...)

KROUPA ML.: *Mají tam nějak veselo. Pod', už musíme domů.*

EVA: *Hele, Hrbolek vytahuje notes.*

KROUPA ML.: *A jéjé. Už ho slyším. Tak co s vámi chlapče, nepotěšil jste mě, ani já vás nepotěším... (Marečku, podejte mi pero, min. 48–51)*

7.4.2 Učitel – učitel

Komunikace mezi ředitelem a učiteli je korektní. Profesorský sbor vystupuje jako tým, který si dokáže poradit s problémovými situacemi. Při jejich řešení může každý vyjádřit svůj názor.

Uplatňuje se dobové oslovení *soudruhu řediteli, soudruzi* (ve významu pane, kolegové), ale i *kolego*. Vykání je v jediném případě vystřídáno důvěrným tykáním, navozujícím sounáležitost.

Styl běžně mluvené komunikace se projevuje především v uvolněné větě stavbě, nadměrném užívání ukazovacích zájmen a nedbalé výslovnosti, při které dochází k zjednodušování souhláskových skupin (*de*) a krácení samohlásek (*nevim*).

7.4.3 Učitel – student

Vzhledem k formě studia dochází k netradiční situaci, kdy jsou studenti často starší než učitelé. Společenské konvence, podle kterých jsou dříve narození v komunikaci nadřazeni, se zde střetávají s dominantními normami školy, které nadřazují učitele nad žáka. Členové pedagogického sboru slibující pomoc a pochopení k novým studentům přistupují rozdílně; Hrbolek se k nim chová jako k mladým, Zíková nedává věkovou nerovnost najevo a zprvu nejistý třídní Janda svůj přístup uzpůsobuje. Rozpaky oběma stranám působí např. vyšetřování Kroupova kázeňského prohrěšku ve sborovně; aby se Jiří Kroupa necítil jako malý kluk, ředitel volí důvěrnou komunikaci s tykáním a tělesným dotykem:

(...) JANDA: *Jde jenom o to, abyste tu záležitost... s tím psaníčkem paní Týfové nějak taktně urovnal... no.*

ŘEDITEL: *Ano, přesně tak. My sme asi tak stejně staří, vid'. Není to v našem věku trochu klukovina? Vždyť ten soudruh manžel, ten Týfa, vždyť on to právem považuje za urážku. Nejdřív té soudružce řekneš do očí, že je stará a pak jí napišeš: „Sejdeme se na hřbitově“.* (Marečku, podejte mi pero, min. 65–66)

K normovanému školnímu chování patří i vstávání studentů v lavici po příchodu vyučujícího do třídy a při vlastní promluvě k učiteli. Učitelé studentům vykají a oslovují je příjmením (*Hujere, pane Plho*), příp. jako Hrbolek *chlapče* (toto oslovení je součástí humorného portrétu starého učitele). Studenti se drží zavedeného oslovení *pane profesore*.

Jazyk obou skupin se ve vzájemné komunikaci výrazně nemění; vychází ze spisovného základu, s přirozenou volbou hovorových a obecně českých hláskových a tvarových prvků. Větná stavba je volnější a méně promyšlená, s pravidelným použitím navazovacích prostředků na začátku věty (*no*). Příznakově působí řeč starého učitele Hrbolka, obsahující ve větší míře lexikální archaismy a knižní koncovku *-ti* v infinitivu. Specifická je i jeho intonace.

Verbální komunikace v hodině je vyvážená, studenti dostávají hodně prostoru. Častěji než monology učitelů (ty se týkající hlavně organizačních záležitostí, např. představení vlastní osoby nebo oznámení výsledků písemné práce) se uplatňují dialogy. Monolog žáka je zastoupen recitací básně nebo obsáhlou odpovědí v rámci zkoušení. V hodině se opakuje základní tříčlenná struktura pedagogické komunikace. Učitelé kladou reproduktivní, aplikační i organizační otázky, odpovědi studentů jsou delší. Studenti navíc komunikaci sami iniciují, zejména Plha tzv. žákovskými otázkami. Učitelé dávají zkoušeným studentům k momentálnímu výkonu pravidelně zpětnou vazbu, přímou i nepřímou.

Ve třídě vládne příjemná pracovní atmosféra, kterou studenti narušují maximálně napovídáním, zbytečnými dotazy nebo oddalováním výuky:

ŠLAJS: *Prosim. Prosim.*

HRBOLEK: *No co chcete?*

ŠLAJS: *Prosim, pane profesore, zazpíváme si.*

TŘÍDA: *Ano!*

TUČEK: *Ano, zazpíváme si.*

HRBOLEK: *Cože?*

ŠLAJS: *Když my vůbec nemáme zpěv a v jiných hodinách, například v chemii, se to nehodí.*

HRBOLEK: *No ale tím se strašně zdržíme. Chtěl jsem... chtěl jsem probrati Trhany...*

ŠLAJS: *Prší, prší...*

HRBOLEK: *Cože?*

ŠLAJS: *Prší, prší si zazpíváme.*

HRBOLEK: *Tak ale rychle, prosím vás.*

TŘÍDA: *„Prší, prší jen se leje, kam koničky pojedeme, pojedeme na luka, až kukačka zakuká.“*

HRBOLEK: *No tak to by stačilo.*

TŘÍDA: *„Pojedeme na luka, až kukačka zakuká.“*

HRBOLEK: *No tak Neruda prozaik...*

TŘÍDA: „*Kukačka už zakukala, má panenka zaplakala, ty kukačko nekukej, má panenka neplakej. Ty kukačko nekukej, má panenka neplakej.*“ (*Marečku, podejte mi pero*, min. 33–34)

Studenti se uchylují i k tichým únikovým činnostem, např. k hraní „lodí“ a spánku. Nadměrnou aktivitou v hodině i mimo ni vyniká Viktor Hujer. Svým chováním, např. prozrazením domácího úkolu, který ostatní spolužáci učitelé zamlčují, narušuje jednotu kolektivu. Svou iniciativností obtěžuje dokonce i učitele. Negativní emoce u učitelů vzbuzují také neznalost a nesoustředěnost jiných studentů.

Studenti a učitelé se během vyučování baví vlídným humorem, vyvolaným vtipnými výroky studentů, např. při úvodním představování:

(...) JANDA: *Děkuji. Šlajs.*

ŠLAJS: *Úředník.*

JANDA: *Děkuji. Tuček. No? No a vy pracujete jako...*

TUČEK: *Jako d'as, pane profesore.* (*Marečku, podejte mi pero*, min. 18)

Objektem humoru jsou i komický student a učitel, např. profesor Hrbolek, pletoucí si jména studentů. Jediným přímým terčem humoru je spolužák Hujer.

Mladá generace je zastoupena třídou Jiřího Kroupy ml. V hodině dominuje monolog učitele, mající odborný charakter. V případě hodiny chemie se studenti místo výuky věnují jiným aktivitám. Neklid a smích ve třídě způsobuje i komický učitel.

Dialog Jandy s Kroupou o otcově prospěchu z matematiky je neformální. Učitel studentovi vyká a oslovuje ho příjmením, stejně jako studenty večerní školy.

Komedie *Marečku, podejte mi pero* typově navazuje na dva Fričovy filmy z konce třicátých let. Opírá se o inteligentní slovní a situační humor, těžící z vděčného námětu návratu dospělých do školních lavic. Je zde vypodobněna celá řada drobných i závažnějších skutečností, které jsou pro školní vyučování a třídní kolektiv typické, včetně typologie postav. Kromě školního prostředí je zobrazeno i prostředí pracovní (továrna).

7.5 Jak svět přichází o básníky

7.5.1 Student – student

Stěžejní postavou, která se účastní všech dialogů mezi mladými, je student posledního ročníku gymnázia Štěpán Šafránek. Kratší i delší dialogy vede téměř výhradně s nejlepším kamarádem a spolužákem Kendym a s Borůvkou, bývalou spolužačkou ze základní školy a svou první láskou. Do jejich řeči výrazně vstupují hovorové a nespisovné prvky; z hláskosloví a tvarosloví jsou to hovorové tvary sloves bez koncovky (*budem, neřeknem*), z obecné češtiny se uplatňuje *-ej* místo *-ý* v koncovce i kmeni slova (*prej, bejt*), *-ý* místo *-é* v koncovce (*současný texty*), protetické *v-* před slovy začínající na *o-* (*von, vodpoledne*). Nespisovná výslovnost se projevuje zjednodušování souhláskových skupin (*pudu, ňáká, rači*) a krácením samohlásek (*podivej se, zatim*). Zároveň je pro řeč postav typické, že se nespisovné prvky střídají se spisovnými, a to i v jediné větě. Nápadná je lexikální expresivita, a to převážně negativní (*prachy, fidlat, blbost*), včetně vulgarismů (*hajzl*); zastoupena je i expresivita pozitivní (*fantastickej, fešák*). Vzhledem ke dvěma výrazným prostředím, kde se děj odehrává, se v řeči postav vyskytla slova z divadelního slangu – *kláda* (velká role) – a studentského slangu – *říd'a* (ředitelka). Pro oba kamarády je typická bohatá slovní zásoba, včetně přirozeného používání cizích slov (*nekonvenční, geniální, propagace*), pramenící z intelektuálních zálib a všeobecného kulturního a společenského rozhledu. S tím zároveň souvisí Štěpánovo citování vlastních i cizích veršů, kterým se do lexika dostávají poetismy a přímá i nepřímá pojmenování plnicí estetickou funkcí:

BORŮVKA: Řikej, jak bys mě namaloval, kdybys byl malířem?

ŠTĚPÁN: Namaluju tvoje ruce, dvě ještěrky na opuce.

BORŮVKA: A dál? Tak pokračuj.

ŠTĚPÁN: Namaluju tvoje ruce, dvě ještěrky na opuce, na okamžik spící líně. Namaluju tvoje ruce, dvě lastury na mělčině.

BORŮVKA: Ježiši, to je pěkný. Co bys ještě namaloval?

ŠTĚPÁN: Namaluju tvoje ústa. Ránu, která nezarůstá, vykrojenou z milých slůvek. Namaluju tvoje ústa, šňůru perel od borůvek.

BORŮVKA: Co budeš ještě malovat?

ŠTĚPÁN: Namaluju tvoje ňadra. Dvě kuličky z počítadla, když se spolu usadí.

BORŮVKA: Bud' zticha!

ŠTĚPÁN: *Namaluju tvoje ňadra, dva domečky v podhradí... (Jak svět přichází o básníky, min. 42–43)*

Větná stavba je volná, formulace často nepřesné. V dialozích je příznačné používání kontaktních a navazujících prostředků na začátku věty (nejčastěji částicí *no*), stejně jako nedokončené výpovědi:

KENDY: *Máš plavky?*

ŠTĚPÁN: *No ale chtěli sme přece...*

KENDY: *Psát. Právě proto. Potřebujem inspiraci. A tu najdem v sauně.*

ŠTĚPÁN: *Tak to ne. Nejsem fiňák, abych se mlátil březovými metlama a máčel se v ledový vodě. Mám vrozenou nedůvěru k věcem, jako jsou sauna nebo jóga. Pořádají snad ve Finsku nebo v Indii spartakiády? Taky ne! Nikam nejdu!*

KENDY: *Nebudeš litovat. Posledně jsem měl v tom hicu fantastický nápady.*

ŠTĚPÁN: *Já ti řeknu, co bych potřeboval. Ženskou. A ne saunu.*

KENDY: *Ale to máš stejný. Teda skoro. (Jak svět přichází o básníky, min. 33–34)*

Postavy se oslovují přezdívkou podle příjmení: *Borůvka* (Borůvková), *Kendy*,¹⁹ hypokoristickou podobou rodného jména *Štěpánku*, příp. přátelským *kamaráde*. Zdraví se *ahoj*.

Mladí se scházejí hlavně ve volném čase, a to doma, v divadle, ve městě nebo např. v restauraci. Tématem jejich hovorů jsou realizované divadelní představení, dospívání a vztahy se ženami. Školu a školní povinnosti společně neřeší, výjimkou je Štěpánův monolog v rámci tvorby textů k divadelnímu představení, ve kterém s mladistvým nadhledem shrnuje dění na škole, např. kouření chlapců na dívčích záchodech. Z učitelů a vůbec dospělých si dělají legraci. Z aktuálních potřeb a pocitů gymnazistů vzniká i Kendyho parafráze citátu učitele chemie:

KENDY: *Sex na jedničku ovládá pánbůh, na dvojku já, na trojku... (Jak svět přichází o básníky, min. 68)*

¹⁹ V knižní předloze Ladislava Pecháčka *Amatéri* se Štěpánův nejlepší kamarád jmenuje Leoš Königsmark. Pro filmové zpracování bylo jeho příjmení zkráceno a počesťeno na Marek.

Třídní kolektiv se objevuje ve škole o přestávce a v divadle při zkouškách. Spolužáci jsou nadšení myšlenkou na společnou mimoškolní činnost, sami se aktivně zapojují. Jako skupina vystupují jednotně a soudržně.

7.5.2 Učitel – student

Komunikace studentů s učitelem a ředitelkou probíhá jak ve škole (ve školní třídě, v ředitelně), tak mimo školu (u učitele doma, v divadle). Ve škole převládá verbální projev učitele jako nadřazené autority; jeho obsah je tematicky zaměřen na vyučovaný předmět a studenty, ale netýká se přímo konkrétních výukových situací; z nich je náznakem znázorněno zkoušení u tabule. Převažuje výchovná problematika laxního přístupu ke studiu a nevhodného trávení volného času. To je i důvodem konfrontace Štěpána a Kendyho s ředitelkou. Otázek kladených učitelem i ředitelkou je méně, často jsou řečnické. Větnou stavbu i lexikální expresivitu, odpovídající běžně mluvenému projevu, vyvažují v řeči učitelů spisovný jazyk s knižními tvary a termíny. Odpovědi studentů jsou obsahově jednodušší. Způsob komunikace i zvolený jazyk je z obou stran osobnější v domácím prostředí profesora Ječmena; tam dialog řídí Štěpán s Kendym, učitel není mimo tradiční školní působiště tak suverénní. V divadle, kde se setkává i se svými studenty, se Ječmen v komunikaci nekontroluje. Učitelé studentům vykají a oslovují je příjmením (*Marku*). Ředitelka se v důvěrném rozhovoru přiklání k oslovení *chlapci*. Studenti své učitele oslovují dobovým *soudruhu profesore*.

Při výuce učitel Ječmen vystupuje spíše direktivně (svou převahu nad studenty dává mj. najevo arogancí), v hodině učitelky se studenti projevují svobodněji. V obou případech se ale studenti uchylují k sabotování výuky napovídáním, povídáním si, česáním vlasů nebo jedením svačiny. Učitelé situaci ve třídě sledují; drobné prohřešky proti kázni řeší slovním napomenutím nebo neverbálně lehkým bouchnutím do zad. Pochvala je podobně vyjádřena pohlazením a uznalým poplácáním po paži. Objektem studentského humoru je komický, napálený i vtipný učitel:

JEČMEN: *Šafránek nenapovídat, Hrdličková se přestane česat, Hanousek počká se svačinou až na přestávku... Jo, to se nedá nic dělat. Zeměkouli dneska drží ve svých rukou chemie. A ne muzika, jak si snad myslíte vy. Takže je to dneska zase za pět.*

KENDY: *Soudruhu profesore, já sem myslel, že...*

JEČMEN: *Žák, který myslí, je pro studium efektivně ztracen. A pak, znáte přece moji zásadu: Chemii na jedničku umí pánbůh, na dvojku já, na trojku soudružka ředitelka, možná, na čtyřku ti nejlepší z vás a na pětku všichni ostatní. A teď mi, Marku, řekněte upřímně, byl jste nejlepší? (Jak svět přichází o básníky, min. 6–7)*

Ve filmu se doplňují divadelní a školní prostředí, problematika vyučování není výrazněji rozvinuta; studenti např. realizují divadelní představení v posledním ročníku gymnázia, o přípravách na maturitu se ale nikdo ani nezmiňuje. Zobrazení školy slouží ke komplexní ilustraci života dospívajících. Humor komedie je vlídný a nenásilný.

7.6 Sněženky a Machři

7.6.1 Student – student

Studentský kolektiv je genderově heterogenní, do komunikace vyváženě vstupuje celá třída, skupina i dvojice studentů. Jádro třídy tvoří nepsaný vůdce Viky Cabadaj s kamarády Radkem a Karlem. Novou (a zároveň prozatímní) členkou sehraného kolektivu gymnazistů na lyžařském kurzu je Marika, dcera profesora Kardy; zatímco chlapecká část o ni projevuje enormní zájem, dívky jí dávají najevo svou nevraživost.

Protože se interakce mimořádně odehrává mimo školu i domov, studenti jsou spolu v nepřetržitém kontaktu. I objem dat z jejich komunikace je velký. Verbální vyjadřování má zcela soukromý charakter, jazyk se pohybuje mimo spisovnou normu. Nespisovnost v hláskosloví a tvarosloví je postavena na obecně českých prvcích, jako jsou protetické *v-* před slovy začínající na *o-* (*vona, vopravdu*), *-ý* místo *-é* v koncovce slova (*zmrzlý nohy*), *-ej* místo *-ý* v koncovce a kmeni slova (*takovej, bejt*), zjednodušování souhláskových skupin (*dýt*), krácení samohlásek (*prosim tě, říkala*). Mluvené projevy postav jsou výrazně emocionální, což se projevuje i v lexikální expresivitě. Z kladně zabarvených výrazů převládají zdvořiliny (*maminečka*), slova jsou však zabarvena především negativně (*fňukat*); vysokou frekvenci výskytu v řeči chlapců i dívek mají slova zhrubělá (*průser*) a vulgární (*idiot*), zastávající funkci nadávek i komentářů. U chlapců se prosazuje kontaktné (*ty*) *vole* na konce věty. Slovník studentů obsahuje i mnoho hovorových (*kafe*) a obecně českých (*bacha*) výrazů. Do Vikyho slovní zásoby proniklo hovorové slovo cizího původu *okej*, vyjadřující souhlas. Vzhledem k aktivitám studentů se objevují slova z lyžařského (*Fišerka*, tj. lyže zn. Fischer) a karetního (*list*, tj. karta) slangu. Výraznější individuální rys má z lexikální stránky verbální projev Vikyho, který trefně používá frazémy a parafráze citátů z literárních děl, např. z Vančurova *Rozmarného léta* při čekání ve frontě na vlek:

VIKY: *Tento způsob zimy zdá se mi býti poněkud nešťastným...* (Sněženky a Machři, min. 20)

Řeč postav je stylizovaná do tzv. mluvenostní syntaxe; charakterizuje ji převaha jednoduchých vět, eliptické věty, opakování slov a větných celků, nadbytečné vybízení obraty (*že jo, ne?*), uvozování vět částicemi (*tak, no*), vysoká frekvence ukazovacích

zájmen (*to*). Do komunikace se obvykle zapojuje vyšší počet komunikantů, mluvících jeden přes druhého; záměrná nesrozumitelnost dokresluje atmosféru živého studentského kolektivu. Chlapci a dívky jsou v komunikaci rovnocennými partnery, jejich styl verbálního vyjadřování je podobný:

VIKY: *Tak co? Jaký to tady máte? Hm, no dobrý. Hele, holky, já bych měl pro vás takovej návrh. Která z vás mi ustelete postel?*

STUDENTKA 1: *Jo, a co za to?*

VIKY: *No co za to, co za to...* (Vytahuje lahev alkoholu)

HLAS Z CHOUBY: *Kde sou tady záchody?*

HLAS: *Bacha!*

STUDENTKA 2: *Je hele, na šestce je mejdan!*

STUDENTKA 3: *Tak to ne, hele, tohleto ne. Pojedeme všichni domu, bude průser. Vypadni, vypadni, dělej!*

STUDENTKA 2: *Co blbneš, ses zbláznila nebo co? (...)* (*Sněženky a machři*, min. 8)

Oslovování je různorodé; uplatňují se jak oficiální rodná jména (*Mariko, Radku*), tak hypokoristika (*Viky*). Ve vhodné situaci se používají i zdrobněliny (*Maričko, Kájo*). Skupina studentů mezi sebou volí oslovení *kluci, pánové, holky* a *lidi*. Přítomné i nepřítomné spolužáky v dialogu pojmenovávají podle okolností rodným jménem i příjmením. Podobně postupují, pokud mezi sebou mluví o učitelích; ty diferencují podle míry vzájemné blízkosti (*Hanka, Vláďa* vs. *Karda, Svozilová*). Kardu navíc nazývají slangově *hlavas* (hlavní vedoucí). Studentský kolektiv používá pozdrav *čau*.

Témata dialogů se vztahují k aktuálním situacím, které studenti na lyžařském kurzu zažívají. Nejčastějším námětem jsou vztahy s opačným pohlavím; dochází ke vzájemným návštěvám na pokojích i k projevům sympatií. Uvolněná nálada, způsobená změnou prostředí a opuštěním každodenních povinností, pobízí studenty k rozptýlení a skupinové zábavě, např. hře „na pravdu“, popíjení alkoholu nebo stavění sněhuláka. Spolužáci se baví i na úkor druhého; terčem vtipů dívek je staromódní pyžamo Karla Máchy, chlapci zase dají spolužákovi do batohu před výstupem k chatě cihly a dlažební kostky a cestou ho škodolibě pobízejí k rychlejší chůzi. Kolektiv se až na drobné zlomyslnosti projevuje jako soudržný, v krizové situaci však nedokáže spolupracovat; namísto tmelení skupiny dochází na horách k jejímu roztržení, včetně ztráty výsadního postavení Vickyho Cabadaje.

7.6.2 Učitel – učitel

Hlavou menšího pedagogického kolektivu a vedoucím lyžařského kurzu je fyzikář Karda, učitel s dlouholetou praxí. Doplnují ho starší profesorka Boženka a začínající češtinářka Hanka. Posledním členem, externě vybraným pro potřeby kurzu, je mladý lyžařský instruktor Vladimír Brdka. Hlavní slovo v rozhodování a řešení vzniklých situací má Karda. Za jeho nepřítomnosti přejímá řízení vedoucí dne Hanka, zastávající liberální přístup. V krizových situacích hledá zpočátku pomoc od přítomné zkušenější kolegyně, posléze se rázně rozhoduje sama.

Pedagogové se setkávají v soukromí (na pokoji) i ve společných prostorách (v jídelně, před chatou). Jejich komunikace má neformální charakter. Důvěrnost je patrná zejména mezi dvěma ženami, Hankou a Boženkou (především Hanka je přátelská a komunikativní) a také mezi Kardou a Boženkou. Naopak největší odstup panuje mezi vedoucím kurzu a instruktorem; Karda dává najevo svou nadřazenost, k Brdčovi se chová spíš jako ke studentovi, jehož chování musí usměrňovat. Vladimír nastavení rolí nadřizený – podřízený přijímá. V dialozích iniciovaných Kardou je nejistý, jeho odpovědi zůstávají nedokončené:

KARDA: *Vladimíre?*

BRDKA: *Ano?*

KARDA: *S vámi taky nejsem spokojen. To co se stalo dnes, tak to bylo jasné zanedbání povinného dozoru.*

BRDKA: *Ale to přece, já sem...*

KARDA: *Ale... A citové projevy sympatií ke studentkám bych prosil uschovat na pozdější dobu.*

BRDKA: *Ale to snad...*

KARDA: *Já vim, já vim, já vim... Já to myslím vážně, Vladimíre. Já na vás taky musím napsat hodnocení. Jo a zítra na tom výletě je trochu utáhejte, aby neměli roupy.*
(*Sněženky a Machři*, min. 48)

Vzájemným vztahům odpovídá i oslovení; učitelé si mezi sebou tykají, kolegyni oslovují *Boženko*. Karda s Brdčkou si vykají a oslovují se *Vladimíre* a *pane profesore*. Hanka vrstevníka Vladimíra oslovuje *Vlád'o*, vykají si. Učitelé používají pozdravy *ahoj* a *nazdar*.

Z jazykového hlediska jejich řeč odpovídá běžně mluveným projevům. Prosazují se prvky hovorové (*holka*), obecně české (*s malejma dětma*), expresivní (*vožralej*). Výslovnost je nedbalá (*podivej se, pod'*). Větná stavba se vyznačuje jevy typickými pro tzv. mluvenostní syntax:

HANKA: „*Nejčastěji se mýlí ti, kdo nepřipustí, že by se mohli mýlit.*“

BOŽENA: *Cože?*

HANKA: *Nic. To si tady Radek podtrh. A s takovejma klukama chce Karda jednat jako s malejma dětma.*

BOŽENA: *No ani se mu moc, holka, nedivím. Já sem vždycky celá šťastná, když to všechno odvezem domů a nikdo nechybí ani nepřebejvá. Moc se nediv. Už sem byla po horách se studentkou na gyndě.*

HANKA: *Hm, stejně... Já bych jim víc věřila. (Sněženky a Machři, min. 14)*

7.6.3 Učitel – student

Učitelé a studenti se nesetkávají tradičně ve škole, ale na povinném lyžařském kurzu; jeho přínosem je (mimo posílení vztahů ve studentském kolektivu nebo provozování sportovních aktivit) i vzájemné poznávání obou skupin při neformálních situacích. Vzájemný kontakt proto probíhá jinak než při každodenní školní výuce.

Třída je formálně rozdělená podle lyžařské výkonnosti na skupiny pojmenované *Machři* (skupina chlapců a Mariky) a *Sněženky* (skupina dívek). Instruktor a skupina učitelů komunikuje s celou třídou, skupinou žáků i jednotlivcem. Společně tráví čas v jídelně při jídle i společenských aktivitách, a venku při lyžování a volné zábavě. Na pokoje chodí učitelé studenty kontrolovat kvůli dodržování pořádku a nočního klidu. Kurz má vlastní pravidla nahrazující školní řád, např. zákaz pití alkoholu nebo dodržování denního programu (lyžování, večerka apod.). Studenti se chtějí bavit a pravidla záměrně porušují; konzumují alkohol a navštěvují se v noci na pokojích. Při prozrazení se vymlouvají, nechtějí se přiznat. Drobné prohřešky jsou vyřešeny domluvou, větší a opakované přestupky důtkou a (podmínečným) vyloučením z kurzu. Mimo to se studenti staví do opozice proti učitelům drobnými naschvály a sabotováním programu, např. vyrušováním či vystrčením holého zadku na učitele. Jako protest funguje i Vikyho heslo *dřepkins*; tímto novotvarem vybízí spolužáky k posazení se a vyjádřením nesouhlasu, např. před namáhavým výstupem k horské chatě.

Největší názorový střet probíhá po celou dobu mezi dvěma výraznými osobnostmi, Kardou a Vikym. Viky profesora záměrně provokuje a snaží se ohrožit jeho autoritu. Zásadový Karda nepřijímá názory Vikyho ani dalších studentů, kteří s ním chtějí diskutovat:

(...) KARDA: *Ticho! No ticho, takhle se nikam nedostanem! Zvolte si zástupce, který mi bude tlumočit vaše individuální žádosti.*

STUDENTKA: *Viky! Viky Cabadaj, ne? Kdo je pro?*

HLASY STUDENTŮ: *Jasně, Viky! Viky! Viky je jednička!*

KARDA: *Další návrhy.*

HLAS STUDENTKY: *No to je pěkně nespravedlivý.*

VIKY: *Kdybyste dovolil, pane profesore, rád bych podotknul, že byli všichni pro...*

KARDA: *Cabadaj, já s vámi opravdu nehodlám diskutovat.*

VIKY: *To je škoda. Tak teda místo mě Radek.*

HLASY STUDENTŮ: *(Souhlasně reagují)*

KARDA: *Tak dobře. Tak teda Převrátil. (Sněženky a Machři, min. 11)*

Specifické postavení má Marika, Kardova dcera. Před ostatními účastníky kurzu spolu s otcem jednají jako učitel se studentkou, v soukromí dochází k otevřenému dialogu. Ojedinelou situací spolupráce studenta s Kardou je udání chlapců členkou družstva Sněženek.

Diametrálně odlišný vztah se studenty má čtyřiaadvacetiletá profesorka Hanka, stojící na začátku své učitelské kariéry. Ke studentům má věkově blízko, rozumí jejich chování, je upřímná a přátelsky kritická. Studenti jí dávají najevo svou náklonnost a kooperují s ní. Hanka se zapojuje do studentských aktivit, včetně těch nedovolených, jako je popíjení alkoholu a kouření. Podvědomě sama bojuje s vlastní pozicí autority, zároveň svým chováním oslabuje postavení hlavního vedoucího Kardy. Blízko má především k intelektuálně založenému Radkovi, se kterým několikrát vede důvěrný rozhovor:

HANKA: *Trucuješ?*

RADEK: *Ale ne. Jenom nahoře chystaj zas nějaký nablblej program. Jako včera.*

HANKA: *To je zajímavý, že to co v šestnácti přijde člověku někdy jako nablblý, je za chvíli docela fajn a navopak.*

RADEK: *A za kolik let?*

HANKA: *Cože?*

RADEK: *No jako za kolik let se vám to takhle vobráťí?*

HANKA: *Hádej*

RADEK: *No tak vám je šestadvacet?*

HANKA: *Pozor! Ženský musíš hádat vždycky míň. Ať se děje, co se děje.*

RADEK: *No tak... osmnáct?*

HANKA: *Čtyřadvacet. Ale možná ještě loni za mnou kluci taky lezli voknem.*

RADEK: *Jo?*

HANKA: *S čímž ovšem z pedagogického hlediska zásadně nesouhlasim.*

RADEK: *Takže to máte taky blbý.*

HANKA: *Co?*

RADEK: *Pořád se takhle přetvařovat...*

HANKA: *A ty se nepřetvařuješ?*

RADEK: *Já bych chtěl bejt vždycky sám sebou.*

HANKA: *Ale... a že ted' stojíš jako Cabadaj. (Sněženky a Machři, min. 49–50)*

Typ komunikační situace se odráží i v jazykovém vyjadřování postav. Karda se při monologu (zadávaní instrukcí apod.) drží spisovné normy. Při (většinou negativně) emocionálně nabitých dialozích se studenty už jeho verbální projev není promyšlený, obsahuje hovorové a obecně české prvky, expresivní slova, větná stavba je uvolněná. Podobně neformální je Hanka (z důvodu blízkého vztahu komunikačních partnerů). Ani studenti svůj způsob vyjadřování v komunikaci s učiteli výrazně nemění, zůstávají sví; jejich výpovědi působí někdy až drze. V dialogu s Kardou se občas uchylují k formálnějším vyjádřením. Dá se předpokládat, že pobyt mimo školu posouvá hranice ve vzájemné komunikaci obou stran k neformálnosti.

Karda studentům střídavě tyká i vyká (k vykání se uchyluje v rozčilení), oslovuje je příjmením v nominativu (*Cabadaj, Mácha*) a skupinově *kluci, mládeži*. Hanka studentům tyká a oslovuje je rodným jménem (*Karle*) a skupině *holky, Sněženky*. Studenti svým učitelům vykájí, oslovují je jak dobově *soudruhu profesore, soudružko*, tak tradičně *pane profesore, paní profesorko* nebo v soukromí důvěrně *Hanko*.

Dominantní formou je dialog. Obě skupiny používají ve větší míře tázací a rozkazovací věty. Studenti dostávají velký prostor, komunikaci také sami iniciují. Témata se týkají situací, které na kurzu probíhají, zejména programu a chování účastníků. Z klasických výukových situací probíhá na kurzu ojedinělé ústní zkoušení.

Karda klade uzavřené, reproduktivní otázky, odpovědi studentky jsou jazykově i obsahově neuspokojivé. Zpětná vazba učitele je nepřímá:

STUDENTKA: *Pardon. Soudruhu profesore, prosím vás, mohl byste mě vyzkoušet, jak ste říkal, z té fyziky?*

KARDA: *Ahá. Tak dobře, no. Tak mi řekni... Posad' se...*

STUDENTKA: *Děkuju.*

KARDA: *Tak mi něco řekni o newtonových zákonech.*

STUDENTKA: *Tak síla je základní fyzikální veličina a... pf... jo, když spal Newton pod stromem...*

KARDA: *No ták... A první zákon je definován jak?*

STUDENTKA: *První zákon? Ježiš, to je zákon akce a reakce? Je a to je, že jedno těleso působí na druhý a to jako jak působí to těleso na to první, tak to je ta akce, to vyvolá působení jako nazpátek, jako že to působí...*

KARDA: *Víš co? Přid', až to opravdu budeš umět. (Sněženky a Machři, min. 42–43)*

Aktivizační metodou je didaktická hra, při které studenti hledají taneční dvojici pomocí citátu z literárního díla. Hra podporuje sociální interakci (do hry se kromě studentů zapojují i učitelé) i rozvoj myšlení. Samotné aktivitě předchází výklad pravidel a cíle hry. Klasické vyučování je nahrazeno výukou lyžování, při kterých jsou použity metody názorně-demonstrační (demonstrace činnosti) a praktické (návčik pohybových dovedností).

Pedagogická komunikace probíhá také mezi instruktorem a členy lyžařských družstev. Vladimír se pohybuje na rozhraní kolektivu studentů a učitelů, plnohodnotně nepatří ani do jednoho z nich. Chlapci neuznávají jeho autoritu, navzájem si s Vladimírem dělají naschvály. Instruktor se stává opakovaně terčem humoru (falešný telefonát z Prahy, běžka namazaná lepidlem). Interakce Vladimíra s Marikou má intimnější podobu. Styl komunikace a verbálního vyjadřování je neformální, podobně jako ve studentském kolektivu. Komunikační partneři si tykají, oslovují se hypokoristickou podobou rodného jména (*Vlád'o, Viky, Mariko*). Vladimír používá i oslovení příjmením v nominativu (*Mácha, Cabada*) a skupinové (*pánové*).

Hořká komedie *Sněženky a Machři* nezobrazuje komunikaci ve vyučovací hodině, ale na povinném lyžařském kurzu; zaměřuje se proto hlavně na sociální vztahy ve studentském i učitelském kolektivu a mezi nimi. Film se soustředí na aktuální

(a zároveň nadčasové) otázky hledání vlastní identity a mezigeneračního konfliktu. Děj s humornými výroky i situacemi střídá trpký závěr. Zobrazená komunikace v daném prostředí působí realisticky.

7.7 Vrat' se do hrobu

7.7.1 Student – student

Hlavní postavou je jedenatřicetiletý sociolog Vít'a Jakoubek, který jako nový (falešný) student maturitního ročníku sbírá pro svůj výzkum materiál o mentalitě současné mládeže. Po nenásilném začlenění do studentského kolektivu získává prostřednictvím přímého zúčastněného pozorování reálný obraz o myšlení a chování svých spolužaček a spolužáků, kteří ho považují za svého vrstevníka.

Řeč studentů je výrazně nespisovná, dominuje jí obecná čeština; v hláskosloví a tvarosloví jsou výraznými prvky protetické *v-* před slovy začínajícími na *o-* (*von, vopravdu*), koncovka *-ma* v sedmém pádu plurálu (*s náma, berlema*), *-ej* místo *-ý* v koncovce a kmeni slova (*vyřízenez, bejt*), *-ý* místo *-é* v koncovce (*zápisný, to je dobrý*), zjednodušování souhláskových skupin (*pod', rači*). Nedbalá výslovnost se projevuje i krácením samohlásek (*vim, prosim tě*). Slovní zásoba (kromě slov neutrálních) zahrnuje slova hovorová (*fakt, jasně*) a obecně česká (*bacha*). Frekventované jsou výrazy expresivní (*neblbněte, fotr*), včetně vulgarismů (*debil, to je v prdeli*). Princová používá výrazy z drogového slangu *perník* (pervitin) a *fermetrák* (fenmetrazin). Výraznými jednoslovnými i víceslovnými pojmenováními jsou specifická označení osob, např. *spermoň* (sexuálně aktivní muž), *vyzobaná slunečnice* (starší žena); v souvislosti se stylem oblékání Vít'i zmiňuje spolužačka Princová tři typy mládeže v tehdejší době:

EVA: *Víto, vy ste náká sociálka?*

VÍŤA: *Já? Ne, proč?*

EVA: *No, že seš tak nemožně voblečenez.*

VÍŤA: *Nemožně?*

EVA: *No...*

PRINCOVÁ: *No dyť ty nevypadáš ani jako vekslák, ani jako depešák, ani jako somrák, ty vypadáš jako...*

SPOLUŽAČKA: *... jako náš fotr.*

POLÍVKA: *Náš fotr je debil. (Vrat' se do hrobu, min. 18–19)*

Běžné je používání nových frazémů:

HOLEKA: *Hele, sleduj. Deme na to, tamlety vyložené čekaj na spermoně.*

VÍŤA: *Ne, to je trapný.*

HOLEKA: *Ty seš boží!*

VÍŤA: *Jak boží?*

HOLEKA: *Jak? Nijak. (Vrat' se do hrobu, min. 33)*

Svůj názor na aktuální problematiku třídní kolektiv vyjadřuje opakovaným voláním rýmovaného sloganu ironicky namířeného vůči domácí nabídce zboží:

Neckermann a Quelle, at' dou do prdele, pravý Čechů ráj, obchodní dům Máj! (Vrat' se do hrobu, min. 55)

Větná stavba promluv je volná, nepromyšlená. Studenti pro vyjádření svých myšlenek volí jednoduché věty a nesložitá souvětí. K dalším znakům, typickým pro běžně mluvenou komunikaci, patří nedokončené výpovědi, věty uvozované částicí *no*, větný ekvivalent *hele*, vybízející obraty na konci věty (*vid', ne?*), ukazovací zájmena (*to*), přitakání částicí *hm*. Při skupinové komunikaci tvůrci filmu uplatňují záměrnou nesrozumitelnost; hlasy spolužáků vytvářejí zvukovou kulisu, pro porozumění situaci není podstatné přesné rozpoznání slov a jejich významu.

Postavy si tykají, oslovují se rodným jménem (*Evo*) i hypokoristiky (*Víťo*), příp. skupinově *kluci*. V jednom z dialogů mluví chlapci o spolužačkách jako o *našich holkách*, jednu z nich jmenují příjmením (*Princovou*). Víťa svou manželku novým kamarádům představuje hypokoristikem *ségra*. Studentský kolektiv používá pozdrav *čau*, příp. *ahoj*.

Víťa je rovnocenným účastníkem komunikace mezi studenty, své vyjadřování nemusí měnit; podobně mluví se svými dlouholetými přáteli i rodinou (výjimkou je jeho komunikace v práci, kde se uplatňuje odborný styl). Zprvu se od spolužáků liší způsobem oblékání a přístupem k životu, vzhledem ke svému věku a zkušenostem je usedlý a rozumný. Postupně se pod vlivem mladých nechává strhnout jejich životní radostí, bezstarostností a spontánností. Právě generační příslušnost hraje důležitou roli; mladí dávají slovy i jednáním otevřeně najevo své pohrdání staršími generacemi. Po prozrazení totožnosti je Víťa přes stávající přátelské vazby studentským kolektivem odvržen.

Spolužáci se setkávají ve škole (ve třídě, na záchodě), při cestě ze školy (v autobuse) a ve volném čase (na diskotéce, v bufetu, v parku, v ulicích, ve Vítově bytě na pomaturitním večírku). Fungují jako sehraná parta, ojedinělou zlomyslností je zavření Víti na školním záchodě. Společně se baví a užívají si; pijí alkohol a kouří. Společně tráví čas i na školní chmelové brigádě; přítomnost kamarádů a prostředí mimo domov láká k uvolněným a nedovoleným aktivitám, jako jsou noční jízda na dětském kolotoči (a jeho následné poničení) nebo pozorování dívek ve sprchách. Do jejich života vstupuje sexualita v různé podobě; otevřeně se baví o sexuálních tématech, chlapci si prohlížejí erotický časopis, dívky se předvádějí a svlékají:

DÍVKA 1: *Řeknu ti, že sem vážně ráda, že zrušili ty interrupční komise.*

DÍVKA 2: *Hm.*

DÍVKA 1: *Von je stejně ten Abdul pěknej kluk, vopravdu, fakt.*

DÍVKA 2: *No víš, von se mi právě líbí, že je celej černej. No je to s ním vopravdu bezvadný. No fakt. (Vrat' se do hrobu, min. 7)*

Hlubší citový obsah má rozvíjející se milostný vztah mezi Vítou a Evou:

EVA: *Víto, si tady?*

VÍTA: *Sem.*

EVA: *Víto, já sem si ted' svlíkla tvůj svetr. Co děláš ty?*

VÍTA: *Já? Přemejšlim.*

EVA: *Ted'? Jak ted' můžeš přemejšlet?*

VÍTA: *No totiž, jak bych ti to řek... Já sem moc rád, že sem se mezi vás dostal, že mi věříš, ale víš... já bych ti nerad ublížil.*

EVA: *Ale mě přece neublížíš. Nejsi první, si už... pátej. Snad se nebojíš, Víto? Víš přece, jak se to dělá, ne? Víš to?*

VÍTA: *No... vim. (...)* (Vrat' se do hrobu, min. 59–60)

7.7.2 Učitel – student

Vzájemná interakce učitele se studenty probíhá převážně ve vyučovací hodině. Učitelé si od studentů udržují odstup, jsou odměření a neosobní. Tomu odpovídá i způsob jejich formálnějšího verbálního vyjadřování, ve kterém převládá spisovná čeština. Jistou míru neformálnosti a zároveň nadřazenost nad komunikačními partnery

vyjadřují ironií, nadávkami nebo slovním humorem namířeným proti studentovi; tímto způsobem reagují na neznalost, nemotornost (v hodině tělesné výchovy) nebo pozdní příchod:

MATEMATIKÁŘKA: *Tváříte se jako blbec, Jakoubku! No netvařte se tak. A pište konečně. Pořád bojujeme s průměrností. S potěšením konstatuji, že vás se tento problém netýká. Vaše výsledky jsou totiž naprosto podprůměrné. (Vrat' se do hrobu, min. 26)*

Ředitelka, vstupující několikrát do třídy během vyučování, si formální podobou komunikace udržuje odstup a autoritu své vysoké pozice. Při komunikaci s Vít'ou v ředitelně se každý drží svého stylu vyjadřování, komunikační partneři jsou si ovšem bližší (ředitelka jako jediná ví o dočasné integraci sociologa do třídy maturantů); zvláště ředitelka dává Vít'ovi najevo své sympatie.

Komunikace studentů s učiteli je výrazně neformální. Její podoba (např. nepřesná vyjádření, nedokončené výpovědi, nedbalá výslovnost) vypovídá o vztahu k učitelům a škole, tj. nezájmu a nerespektování autorit:

ČEŠTINÁŘ: *Princová.*

PRINCOVÁ: *Pf, co je? Když já sem pořád v růstu a jak sem tak pořád v růstu tak...*

HOLEKA (Vít'ovi): *Ta je v růstu už vod třinácti. Já sem s ní chodil do základní.*

PRINCOVÁ: *...tak mám depresi, a když mám depresi, tak to se teda v žádným případě nemůžu učit literaturu...*

TRÍDA: *(Smích)*

ČEŠTINÁŘ: *Málková.*

TRÍDA: *(Smích)*

EVA: *Když nám včera přivezli tvárnice...*

ČEŠTINÁŘ: *Holeka?*

HOLEKA: *Dusim se, dusim se, kdyby mi tak slepička mohla pro kapičku...*

ČEŠTINÁŘ: *Jakou kapičku?*

VÍTA: *Ale ne, to je z tý pohádky, kohoutek se dusí a slepička mu de ke studánce a ta je myslim vyschlá, tak de někam nevím kam... Ale Jakub by to věděl.*

ČEŠTINÁŘ: *Jaký Jakub? Tady přece žádný Jakub není.*

VÍTA: *No náš Jakub.*

ČEŠTINÁŘ: *Váš? (Vrat' se do hrobu, min. 13–14)*

Učitelé svým studentům vykají a oslovují je příjmením (*Málková, Jakoubku*). Tykáni se objevuje v jediném případě na chmelové brigádě. Studenti učitelům vykají, neoslovují je vůbec. Vít'a s ředitelkou si vykají.

Množství verbálního projevu obou stran v hodině je vyvážené. Převládá dialog iniciovaný učitelem, méně se objevuje monolog učitele i studenta (recitace básně). Učitelé nejčastěji volí věty rozkazovací a tázací; otázky jsou především organizačního typu. Zpětná vazba je většinou negativní. Studenti se neučí a vymlouvají se na různé příčiny. Pozdní příchod do vyučování je potrestán zkoušením:

STUDENT: (*Recituje báseň*)

ČEŠTINÁŘ: *Výborně, za jedna jako vždycky. Sedněte si. Dobré poledne, Jakoubku.*

VÍŤA: *Promiňte, že sem přišel pozdě, ale můj syn, teda synovec... On totiž synovec v noci...*

ČEŠTINÁŘ: *...zemřel.*

STUDENTI: (*Smích*)

VÍŤA: *Ale ne, kdepak, on jenom uši... To nic není.*

ČEŠTINÁŘ: *Tak když to nic není, tak vás také nic neomlouvá a proto podte k tabuli.*

(*Vrať se do hrobu, min. 36–37*)

Ve třídě panuje neustálý ruch, studenti jsou neklidní. Během dialogu učitele s vybraným studentem se ostatní smějí a tuto komunikaci hlasitě komentují. Učitelé na hluk nereagují, nevyžadují kázeň. Znudění studenti se během hodiny věnují i dalším únikovým aktivitám, např. jedení svačiny, četbě, poslechu hudby nebo hraní her.

Kromě učitelů se do řídicí pedagogické role dostává i Vít'a, který vede pro své spolužáky literární kroužek. Jeho náplní je aktivizující hra „na pravdu“, při které klade studentům otázky z jejich intimního života (získává tak materiál pro svůj výzkum); místo odpovědi je možné dát fant v podobě kusu oblečení. Vít'a si nezvládá udržet autoritu, atmosféra je díky tématu i absenci učitele uvolněná.

Kromě tradiční vyučovací hodiny jsou vyobrazeny také maturitní zkouška a školní chmelová brigáda. Zkouška různých studentů z několika předmětů je mozaikovitě složena z otázek učitelů, odpovědí studentů a zpětné vazby učitelů. Studenti nejsou náležitě připraveni; jednomu z nich dokonce projde připravený podvod s číslem maturitní otázky, čímž zároveň napálí učitele v komisi.

Na chmelové brigádě se obě skupiny setkávají v mimoškolním prostředí, které dovoluje volnější vzájemnou komunikaci. Prostor je věnován hlavně interakci ve studentském kolektivu, kontakt učitelů a studentů je zachycen spíše symbolicky, např. když češtinář nachytá Vítu s Evou při noční schůzce na hřbitově. Terčem humoru se stává tělocvikář, jehož studenti na poli trefí kusem hlíny.

Hlavní zápletkou komedie *Vrat' se do hrobu* je poměrně nerealistické začlenění výzkumníka do školní třídy mezi maturanty mladší o více než deset let. Zdrojem komiky je sociologovo přizpůsobování se životnímu stylu studentů i snaha držet s ostatními krok při výuce a následné maturitní zkoušce. Ve školním prostředí jsou humorně zobrazeny hlavně neznalosti studentů a jejich nechuť se učit. Dále je rozvinuta sociální problematika generační příslušnosti s důrazem na vlastní pocit výlučnosti mladých. Kritice je nepřímě podrobena jejich bezohledné chování k okolí a absence hodnotných potřeb. Zobrazené prostředí střední školy doplňují prostředí pracovní (výzkumný ústav) a rodinné.

7.8 Gympl

7.8.1 Student – student

Komunikace studentského kolektivu probíhá převážně v partě sedmi spolužáků, chlapců i dívek, kteří mají podobné životní postoje. Jejich řeč je nápadně nespisovná a expresivní. Z obecně českých hláskových a tvarových prvků dominují protetické *v-* před slovy začínajícími na *o-* (*vopilá, voni*), *-ý* místo *-é* v koncovkách slov (*poprvý, do ty doby*), *-ej* v koncovkách i kmeni slov (*celej, bejt*), koncovka *-ý* v plurálu přídavných jmen (*sme chudý, byli hodný*). Pozornost upoutává i trvalá nedbalá výslovnost; dochází ke splývání a vynechávání souhlásek (*pocem, pod'*) i krácení samohlásek (*nevim, uplnej*).

V lexiku, vzhledem k tematice filmu, mají podstatnou roli výrazy ze slangu autorů graffiti; tato slova, např. *legál* (legální plocha pro malování graffiti), *crew* [krú] (skupina writerů, která spolu chodí na akce a používá jednotný podpis v podobě nasprejovaného obrazce) nebo *piece* [pís] (jedna hotová malba), pocházejí z angličtiny. Angličtinou je inspirována i nová přezdívka Michala Kolmana *CoolM*. Writerský slovník je lidem mimo tuto subkulturu nesrozumitelný, jeho funkcí je mj. utajení nelegálních aktivit. V jazyce studentů se objevují i výrazy ze studentského slangu *matiku* (matematiku), *áčka* (absence) a pražské výrazy označující konkrétní místa v hlavním městě (*Smícháč*, tj. Smíchovské nádraží a *Skála*, tj. stanice metra Skalka). Převládají slova expresivní, zvláště negativně zabarvená; nejvyšší frekvenci výskytu mají slova zhrubělá (*vychcat, fotr*) a vulgární (*čurák, ty debile*). Mnoho slovních spojení má přenesený význam, např. *drž hubu* (buď zticha), *bude prdel* (bude legrace), *k hovnu* (k ničemu), *ser na to* (nech to být):

MICHAL: *Máš cígo?*

KLÁRA: *Ty mi za to dáš vopsat matiku.*

MICHAL: *Kde bych ji asi sehnal? Nazdar.*

PAVLA: *Ahoj.*

KLÁRA: *Dementní derivace, k čemu mi budou?*

PAVLA: *Třeba bys vypočetla, jak máš mít jako sekretářka dlouhou sukni.*

PETR: *Nebo v jakym úhlu máš šéfovi nastavovat prdel.*

KLÁRA: *Ty si debil.*

MARTIN: *Na to sou ale spíš goniometrický funkce, ne?*

KLÁRA: *Jo, takže ty derivace sou mi fakt k hovnu.*

PAVLA: *Všechno je k hovnu.*

PETR: *No, taky si myslim.*

(...)

KLÁRA: *Za pět vosum, tak já si du ještě koupit něco k snídani. (Gympl, min. 4)*

Řeč postav je stylizací běžně mluvených projevů. Větná stavba je jednoduchá, nepromyšlená, s množstvím elips a nekonkrétních vyjádření. V replikách převažují jednoduché věty a krátká souvětí. Některé větné celky jsou zdůrazněny opakováním. Mluvčí používají množství tzv. parazitních slov; výpovědi často začínají částicí *no* a končí vybízecími obraty (*jo, že jo, co*). Velké je i množství ukazovacích zájmen (*to, ten*).

Oslovování mezi spolužáky není časté; když už se objeví, tak v podobě rodného jména (*Petře, Kláro*). Blízko (mužských) komunikačních partnerů je v mluvené komunikaci vyjádřena nadužíváním kontaktového *ty vole* a *vole* na začátku i na konci věty. Větší variabilita se projevuje v pozdravech (*čau, čus, ahoj, nazdar*):

PETR: *Tenhle piece už vypadá k světu. Máš fakt talent, ty vole.*

MICHAL: *Akorát to c je takový divný, jak je to furt stejný... Kdyby to bylo aspoň g nebo...*

PETR: *Hele, co kdybysme... co kdybysme založili společnou crew?*

MICHAL: *No to bysme mohli, ty vole. To sem... to sem právě myslel.*

PETR: *No ale co?*

MICHAL: *Jo...*

PETR: *Na konci by mohlo bejt es. A... doprostřed bych dal možná há, to pěkně spojuje písmena. No a na začátek třeba... třeba k. A nebo... r.*

OBA: *Er há es. Ty vole. (...)* (Gympl, min. 41)

Spolužáci se společně setkávají ve škole, doma, venku nebo v klubu. Tématy jejich rozhovorů jsou škola, rodiče, vzájemné vztahy a graffiti. Studenti předposledního ročníku pražského gymnázia nezvládají vývojově náročné období, ve kterém se právě nacházejí; svým chováním dokazují, že ještě nedospěli. Chlapci i dívky jsou nezodpovědní, přehnaně sebevědomí a bezohlední k okolí, při touze sobě i druhým něco dokázat zbytečně riskují. Společný volný čas netráví hodnotně, nevhodnými aktivitami

ohrožují svůj mravní vývoj i zdraví; pijí alkohol, kouří cigarety a marihuanu, provozují nezávazný sex, sebepoškozují se, jezdí na oji tramvaje a mezi vagony metra, ilegálně sprejují. V graffiti nachází Petr Kocourek možnost sebevyjádření a umělecké realizace, vzrušení i sounáležitost se členy subkultury. Uspokojením na poli nelegální tvorby kompenzuje neúspěchy ve škole a absenci hlubších citových vazeb. Po potrestání podmínkou a vyloučení ze školy Petr konečně dochází k částečnému uvědomění a stává se oporou své spolužačce a přítelkyni Pavle, která utekla z domova.

7.8.2 Učitel – učitel

Základem promluv mezi učiteli je spisovná, resp. hovorová čeština, do které pronikají obecně české prvky, např. hláskoslovné varianty slov s *-ej* v kořeni i koncovce (*dejchat, takovej*). Běžná výslovnost se projevuje např. vynecháním počátečního *j-* u sloves v přítomném čase (*ste, sem*), nedbalá vypouštěním slabik (*ňáká*) a krácením samohlásek (*nevim, učim*). Ve slovní zásobě je výrazná expresivita (*grázlové, bordel*). Učitelé používají cizí slova (*exkluzivní, seriózně*). Objevuje se výraz ze studentského slangu: *postupka* (postupová zkouška). Emocionalitu a blízkost komunikantů vedle citově zabarvených výrazů signalizují také znaky větné stavby typické pro běžnou komunikaci; jde o uvozování věty částicí *no*, vybízeční obraty na konci věty (*co?*) a množství ukazovacích zájmen (*to, ten*). Repliky jsou podle obsahu dialogu různě dlouhé:

ŘEDITELKA: *No a cos dělal, že tu třídnici nemáš přepsanou?*

TOMÁŠ: *Zkoušel sem vymejšlet, co s těma šatnama.*

ŘEDITELKA: *Jo? A vymyslels to?*

TOMÁŠ: *Co kdyby je studenti pomalovali obrázkama?*

TĚLOCVIKÁŘ: *Ahoj!*

TOMÁŠ: *Ahoj.*

VLASTA: *Čau.*

PROFESOR: *Ahoj.*

ŘEDITELKA: *To bude hnusný.*

TOMÁŠ: *Nebude. Voni to dokážou pojmout jako umělecký dílo.*

TĚLOCVIKÁŘ: *Tady se ale fakt nedá dejchat.*

ŘEDITELKA: *Ne, zavři to, mě je strašná zima, chvilku to vydržíte.*

TOMÁŠ: *Barvy si přinesou svoje a nás to nebude stát ani korunu.*

TĚLOCVIKÁŘ: *To je krásný nápad. Trochu probarvit tu školu.*

ŘEDITELKA: *No já teda nevím.*

MILAN: *A nenecháme si to schválit inspektorem?*

ŘEDITELKA: *No ještě toho do toho. (Gympl, min. 34–35)*

Kolegové si mezi sebou tykají, jen Tomáš staršímu češtináři vyká. Oslovují se rodnými jmény (*Karle, Milane*) i jejich hypokoristickými podobami (*Mirko, Vlastičko*). Zdraví se *ahoj* a *čau*.

V pedagogickém sboru panují důvěrné vztahy; ředitelka má blízko k učiteli dějepisu a výtvarné výchovy Tomášovi (s ním komunikuje i bez přítomnosti ostatních), fyzikář Milan a matematikářka Milada jsou dokonce manželé. Všichni se společně setkávají o přestávkách i při poradách, tématem rozhovorů je především škola (její správa, prospěch a chování studentů). Učitelé i ředitelka se projevují přirozeně, otevřeně prezentují své názory; ty jsou většinou kritické ke špatným studijním výkonům studentů a jejich přístupu k učení a životu vůbec. Někteří z pedagogů dokonce ve sborově dávají otevřeně najevo radost z jejich neúspěchu nebo vlastní nezájem o praktickou využitelnost učiva. Do opozice proti kolegům se staví idealista Tomáš, který chápe myšlení i potřeby mládeže a za své studenty bojuje:

KAREL: *Tak sem je vyčadil, parchanty. Ani si nevrzli.*

TOMÁŠ: *Můžu? No tak to já bych si absolutně nevrzl. Copak já vim, kdy napsal Havel nějaký dopisy?*

KAREL: *Jak, nějaký dopisy? Dávám jim jasnou náповědu, že chci dopisy Olze.*

TOMÁŠ: *Prosim vás, copak dneska někdo čte Havla?*

KAREL: *Co je mi do toho? Já potřebuju rodičům dokázat, že ty jejich dětičky sou líná verbež.*

TOMÁŠ: *No tak každej z nás samozřejmě dokáže postavit písemku tak, aby si nikdo z žáků nevrzl.*

KAREL: *Když to dokážeš, tak to, tak... (Gympl, min. 8–9)*

Hlavní slovo má v kolektivu vzhledem ke své řídicí funkci energická ředitelka gymnázia Mirka. Do podřízené pozice se dostává až při návštěvě inspektora, který s ní vede dialog o nevyhovující organizaci školy.

7.8.3 Učitel – student

Jazyk obou skupin se ve vzájemné komunikaci příliš nemění, učitelé ani studenti se nebrání nespisovným a expresivním prvkům. Studenti nekorigují ani svou nedbalou výslovnost. Převažující neformální ráz komunikace značí jak vzájemnou blízkost (v případě septimy a třídního Tomáše), tak oboustrannou neúctu ke komunikačnímu partnerovi a pocit nadřazenosti ze strany učitelů. Pedagogové používají výrazy ze studentského slangu *koule* (pětka), *matika* (matematika), *gympl* (gymnázium), *áčka* (absence), *z postupky* (z postupové zkoušky). Studenti jednorázově volí výrazy z pražského (*na Karláku*), studentského (*matice*) i writerského (*chrom*, tj. stříbrný nápis) slangu. Učitelé se ve vypjatých situacích uchylují k nadávkám (*vy hajzlové, ty grázle*), místy se vulgárně vyjadřují i studenti (*mi polibte prdel*). Tomáš používá slova z angličtiny *sorry* a *okej*.

Učitelé studentům tykají a oslovují je příjmením (*Kocourku*), rodným jménem (*Michale*) i jeho hypokoristickou podobou (*Pé'ó*). Studenti pedagogům vykají, oslovují je *pane profesore, paní ředitelko*. Zdraví *dobry den*. Výjimkou je třídní Tomáš, udržující se studenty nadstandardní vztahy; vzájemně si tykají, studenti ho oslovují *Tome* a zdraví *ahoj, čau, nazdar* (jako ve studentském kolektivu):

ŘEDITELKA: *Máš neomluvené hodiny. No jestli s tím něco neuděláš, tak budeš mít velké problémy.*

PETR: *No, já vim.*

ŘEDITELKA: *Tak proč s tím něco neděláš? Kocourku, můžeš mi říct, proč ses na tu školu hlásil, když sem ted' nechodíš?*

PETR: *Ale dyť sem tady.*

ŘEDITELKA: *Nebud' drzej!*

PETR: *Já nejsem drzej, já sem upřímněj.*

ŘEDITELKA: *No víš co? Vem si to a vypadni. (Gympl, min. 4–5)*

Učitelé a ředitelka vstupují do komunikace s celou třídou, skupinou žáků i jednotlivcem. Společná setkání probíhají ve třídě, ve sborovně, v kabinetě, na chodbě, před školou, v muzeu, ve městě i u učitele doma. Většina pedagogů dává svým chováním i slovními projevy komunikačnímu partnerovi najevo jeho podřízené postavení (výhrůžky, chytáky, konzumace jídla v hodině apod.). Studenti školní

instituci a její normy (i normy společnosti obecně) nerespektují; jsou drzí, lehkovážní, ignorantští, neprojevují zájem o učení. V hodině často provozují únikové činnosti (opisují domácí úkol na jiný předmět, povídají si, poslouchají hudbu, kreslí si). Velkým nešvarem jsou absence a pozdní příchody do hodiny, které narušují výuku a způsobují ztrátové časy:

TOMÁŠ: *Takže A průmyslová zóna, B historické centrum, C obytné čtvrti, D satelitní město.*

PAVLA: *Martine, puč mi matiku, já to vopíšu.*

TOMÁŠ: *Hele, všímáte si, co máme za hodinu? Matika je až potom, ne?*

PAVLA: *Rodiče bude spíš zajímat, co dostaneme z derivací.*

TOMÁŠ: *No jasně. Takže si to říkám tady pro sebe.*

STUDENT (Přijde pozdě do hodiny): *Nám na Karláku ujel bus.*

TOMÁŠ: *Bus, jo?*

KLÁRA: *Se snad v klidu nasnídám, ne? Nebudu mít vředy jak moje matka. Martine, puč mi matiku.*

MARTIN: *Ted' to má Pavla.*

KLÁRA: *Ty jo, to nestihnu.*

TOMÁŠ: *Heleee, kliiid! Máte to už obkreslený, ať můžu pokračovat? No? V současné...*

MONIKA: *Ahoj Tome. Já se omlouvám, já sem se trochu zpozдила, tak fakt sorry.*

TOMÁŠ: *Jo, takže kde sem to přestal? V sou...*

PETR: *Čau. Sorry, já byl u ředitelky. (Gympl, min. 5–6)*

Na stávající nekázeň učitelé reagují zvyšováním hlasu, snadno se rozčílí. Zdrojem konfliktů je kromě neznalosti a nevhodného chování studentů jejich nechuť učit se (podle nich) nepotřebnou látku. Vzájemné vztahy jsou převážně negativní, obě skupiny proti sobě bojují. Studenti dělají učitelům naschvály, ti se stávají terčem humoru celé třídy. Exemplárním případem je „bzučení“, kterým studenti pravidelně vyvádějí z míry učitele českého jazyka a literatury. Sami mají radost z dobře provedené akce a výhry nad nepřítelem:

KAREL: *„Stromy se ohýbali pod nápořem větru, jenž hlasitě skučel do příválů deště.“
O jakou větu vedlejší v tomto případě jde?*

MARTIN: *Předmětná?*

KAREL: *Pfff.*

PAVLA: *Přívlastková?*

KAREL: *Jak to, že to nevíš hned a s jistotou?*

MARTIN: *Copak to hraje nákou roli? Prostě tam patří čárka, to všichni víme.*

KAREL: *Ty si myslíš, že můžeš dělat nákou vědu, nákou matiku a fyziku a přitom nedokážeš rozebrat větu?*

MARTIN: *No celý svět bude za chvíli mluvit anglicky a čeština zcela zanikne, tak proč tyhle rozборы? To je naprosto ztráta času.*

KAREL: *Co zanikne? Co je ztráta času? Ztráta času je, že se s váma vůbec zabývám, nechám tě rupnout z češtiny a budeš jezdit s popelářema, ty Einsteine!*

STUDENTI: *(„Bzučí“)*

KAREL: *Zase to tady tak divně bzučí. Slyšíte to?*

PETR: *Co?*

KAREL: *Že by bzučeli zase ty zářivky?*

MONIKA: *Já nic neslyším.*

KAREL: *Tady dole je to. Jakýsi transformátor bzučí. To nebzučí transformátor, to děláš ty!*

STUDENT: *Já? Cože?*

KAREL: *Tady se nedá učit!*

STUDENTI: *(Smích) (Gympl, min. 36–37)*

Naprosto odlišný vzájemný vztah mají septimáni s učitelem Tomášem. Třídní svým studentům vyjadřuje porozumění, oni mu důvěřují a berou ho jako jednoho z nich. V hodině se Tomáš snaží zaujmout poutavým výkladem, se studenty diskutuje a dává jim prostor pro vyjádření vlastního názoru (na rozdíl od ostatních učitelů). Společně tráví i volný čas; Tomáš se z vlastního zájmu účastní sprejerské akce, jindy u něj skupina studentů přespí a udělá si večírek. U Tomáše hledá pomoc i Pavla po útěku z domova. Ve škole dějepisář studentům odpouští pozdní příchody i drobnou nekázeň, Kláře dokonce neopíše do nové třídnice některé absence, čímž se dopouští falšování úředního dokladu. Vzájemná přitažlivost s Klárou končí intimním sblížením. Na svou spřízněnost se studenty nakonec pedagog doplácí nuceným odchodem ze školy:

TOMÁŠ: *No jo, to já vim, že je to vopruz, ale prostě, děkuju, Mirka prostě zavedla, že když nejsou omluvený áčka do tří dnů, tak je mám psát jako nevomluvený, no.*

STUDENT: *Jé, kdo na to mám myslet...*

TOMÁŠ: *Tak samozřejmě já nejsem svině. Ale Mirka vobčas přijde a proškrtá to červeně, vidíš? A pak je vymalováno, tak si na to dávejte bacha. Na, to seš ty.*

MONIKA: *Tak dík.*

STUDENT: *Děkuju. (...)* (Gympl, min. 53)

V hodině je pozornost primárně věnována učivu; probíhá výklad nové látky (monolog učitele), procvičování i zkoušení u tabule (dialog učitele se studenty). Jako mimoškolní organizační forma výuky je zařazena jednorázová exkurze na výstavu o české literární historii. Na konci školního roku neúspěšní studenti skládají postupovou zkoušku před členy předmětové komise. Do dvou výukových hodin přicházejí ředitelka a inspektor na hospitaci.

Během výuky díky monologům mírně převládá verbální projev učitele, studenti ale mají stále dost prostoru pro vlastní vyjádření během dialogu iniciovaného učitelem a vlastními otázkami a komentáři. Učitelé kladou přiměřené množství otázek; ty jsou většinou uzavřené (aplikační, reproduktivní a organizační). Tomáš pokládá otázky otevřené (hodnotící). Odpovědi studentů jsou kratší a často učiteli obsahově neakceptovatelné. Zpětná vazba je tak většinou negativní, nepřímá. Komunikaci v hodině iniciují i sami studenti; děje se tak především v Tomášových hodinách, protože látka studenty zajímá a vztahují ji k vlastním zájmům (graffiti). V jiných hodinách je jejich verbální aktivita namířena proti výuce:

TOMÁŠ: *Neolitické umění bylo činností duchovní a magickou. Komunikací lidí s mocnostmi, které je převyšovali.*

PETR (Pavle): *Vidíš, taky malovali po zdech.*

TOMÁŠ: *Malování bylo dlouho uměním, kterým lidé žili. Bylo to vlastně takové užité umění. Dnes tuto úlohu přebírají jiné umělecké obory: film, design, reklama...*

KLÁRA: *... a graffiti.*

TOMÁŠ: *No vlastně i graffiti. I když takovej majitel domu, když mu počmáráte fasádu, na to může mít úplně jinej názor.*

MICHAL: *Seru na majitele.*

PAVLA: *A když někdo zbourá renesanční areál a postaví tam Carrefour, to není vandalství?*

TOMÁŠ: *Ano, to je vlastně vandalství, ale zároveň musíte ctít soukromé vlastnictví. Když vám něco nepatří, tak nemůžete...*

PETR: *A ty, co malovali v jeskyních, to snad měli povolený vod majitele?*

TOMÁŠ: *Nechceš o tom napsat seminární práci?*

PETR: *Seminárku vo graffiti?*

TOMÁŠ: *No jasne. Mě to připadá jako dobrý téma. (Gympl, min. 28–29)*

Hořká komedie *Gympl* zobrazuje mnoho situací, dialogů a postav, které slouží k pobavení i zamyšlení; mezi ně patří zkarikované charaktery učitelů i vyhrocené vztahy se studenty. Slovní humor je často vulgární. Školní instituci *Gympl* vykresluje negativně. Největší kritice je podrobena zastaralá koncepce výuky, založená na samoučelném probírání látky, jež nemá v reálném životě praktické využití. Kromě školní problematiky je přiblíženo sprejství a vůbec ohrožení současné mládeže sociálně patologickými jevy. Tyto aspekty přinášejí do filmu napětí a tísnivou atmosféru.

8. ZÁVĚR

Cílem diplomové práce bylo na základě odborné literatury a analýzy dat popsat zobrazení a vývoj školní komunikace v českých filmech ze středoškolského prostředí. Vybrané filmy ukázaly shody i rozdíly ve zpracování tématu od třicátých let minulého století po současnost (s výjimkou v padesátých a šedesátých let) a poskytly velmi bohatý materiál ke zpracování. Přestože není základní vyobrazení školní třídy v jednotlivých filmech zcela totožné (např. druhý/třetí/čtvrtý ročník, smíšený/dívčí/chlapecký kolektiv, denní/večerní studium), výsledky vzájemného porovnání jsou relevantní.

Potvrdila se hypotéza o neformálnosti komunikace ve studentském kolektivu; interakce adolescentů je díky vzájemné blízkosti emotivní, uvolněná a přátelská. Ve dvou nejstarších filmech je třídní kolektiv chlapecký, resp. dívčí, později už je smíšený. Třídy jsou soudržné, studentskou jednotu narušují jen „šprti“, vyobrazení ve filmech ze třicátých i sedmdesátých let. Každý film má zároveň za svou hlavní postavu studenta, který se do komunikace zapojuje nejvíce. Spolužáci si tykají, oslovují se různě (rodným jménem, hypokoristickou variantou, příjmením i přezdívkou); přezdívky se uplatňují nejvíce ve filmech pro pamětníky. Skupinové označení (např. *kluci*) zůstává stejné ve všech érách. Evidentním vývojem prochází pozdrav; středoškoláky v první polovině století používaný pozdrav *nazdar* se postupně mění na *ahoj*, *čau*, *čus*. Studenti se scházejí ve škole i ve volném čase, témata jejich rozhovorů jsou škola, rodina, zájmy i vztahy. Znatelná je právě proměna ve vztazích mezi pohlavími; zatímco v prvních filmech jsou to vztahy spíše nesmělé a vystupování chlapců vůči dívkám zdvořilé, od osmdesátých let narůstá síla sexuality, přecházející až v otevřené zobrazování erotických scén. Zároveň se mění způsoby zábavy a rozptýlení mladistvých, nově za doprovodu návykových látek.

Doba vzniku filmu se komplexně odráží ve verbálním vyjadřování postav. V prvních dvou filmech ze začátku třicátých let je ještě základ jazyka studentů spisovný s občasnými nespisovnými prvky, v pozdějších filmech už je řeč mladých převážně nespisovná. Ve filmové řeči postav jsou nejfrekventovanější základní hláskové a tvaroslovné prvky obecné češtiny, opakující se film od filmu. Ve slovní zásobě se odráží vlivy soudobé kultury a společnosti. Studentský slang je nepropracovaněji popsán ve Fričových komediích z konce třicátých let. V ostatních filmech se tyto výrazy objevují mezi studenty oproti původním předpokladům spíše sporadicky, podle zájmů

ovšem používají i výrazy z jiných slangů, např. writerského (*Gyml*). V osmdesátých letech a novém tisíciletí do slovní zásoby studentů pronikají anglicismy, mužské postavy používají kontaktové (*ty*) *vole*. Od Fričových filmů se do lexika značně dostává expresivita; postupem času (zejména od filmu *Sněženky a Machři*) je více negativní, narůstá množství zhrubělých a vulgárních slov (a to i v řeči dívek). Pro řeč studentů ve všech analyzovaných filmech zůstává typická nedbalá výslovnost a větná stavba příznačná pro běžně mluvené projevy; od sedmdesátých let výrazně přibývají uvozovací prostředky a vybízející obraty na začátku a konci věty.

Nejméně prostoru dostává ve filmech z prostředí středních škol komunikace mezi učiteli; ve dvou (*Jak svět přichází o básníky* a *Vrať se do hrobu*) dokonce není zachycena vůbec. Kromě učitelů se do komunikace pedagogických pracovníků zapojuje téměř ve všech filmech výrazně ředitel(ka) školy a ojedinele i lyžařský instruktor a školní inspektoři. Učitelé mezi sebou udržují korektní vztahy, založené na vzájemné důvěře. Ve starších filmech (kromě komedie *Kantor Ideál*) je komunikace velmi zdvořilá, v pozdější době převažuje neformálnost. Ve třicátých letech si postavy učitelů vykají a oslovují se *pane kolego*, v sedmdesátých si vykají a oslovují se dobově *soudruhu*, od osmdesátých let si tykají a oslovují se rodným jménem nebo jeho hypokoristickou variantou. V učitelských kolektivech zpočátku dominují muži (žena bývá většinou v pedagogickém sboru jediná), ve filmech z posledních desetiletí se poměr pohlaví vyrovnává. Hlavním tématem dialogů zůstává škola. Typickým problémem mezi kolegy jsou neshody kvůli rozdílnosti výukových metod a přístupu ke studentům (demokratičtí vs. starší autoritativní učitelé).

V porovnání s verbálním vyjadřováním studentů u učitelů skutečně podle hypotézy převládá spisovné vyjadřování; ovšem čím více se film blíží současnosti, tím více se prosazuje nespisovná čeština. Jazyk pedagogů ve starších filmech je spisovný, s knižními a archaickými prvky a slovosledem. Ve všech třech Fričových komediích už pronikají do slovní zásoby kantorů expresivní prvky. Od sedmdesátých let mají dialogy podobu běžně mluvené komunikace, včetně hovorových a obecně českých prvků, lexikální expresivity a nedbalé výslovnosti.

Nejkomplexnější oblastí, ve které se zároveň jednotlivé filmy nejvíce shodují, je komunikace učitelů se studenty a zobrazení vyučovací hodiny. Učitelé komunikují s celou třídou i skupinou žáků a jednotlivcem. Ve filmech jsou vykresleny různé typy učitelů, některé záměrně přehnaně. Členy pedagogického sboru jsou jak neoblíbení autoritativní učitelé, tak kantoři mající pochopení pro mláď. Jejich komunikace se

studenty je proto odlišná. V prvním případě bývá uplatňována direktivní podoba vyučování, při kterém má učitel hlavní slovo a sám řídí způsob komunikace. Studenti takové hodiny sabotují a věnují se únikovým činnostem. Při druhém, demokratickém způsobu dává učitel studentům větší svobodu. Komunikace s těmito učiteli je v soukromí méně formální, stírá se nesymetrické postavení komunikantů. Podoba kontaktu mimo školní vyučování se posouvá podle doby vzniku filmu od soukromých rad učitele (*Před maturitou*), přes společné pití alkoholu (*Sněženky a Machři*) až po intimní sblížení se studentkou (*Gympl*). Nedisциплиnovanost je nejméně tolerována ve filmech pro pamětníky, v následujících komediích se učitelé spokojují s napomenutím a nakonec ve dvou nejnovějších filmech na projevy nekázně dokonce rezignují. Nedílnou součástí výuky je (v komediích) humor produkovaný studenty i učiteli.

V prvních filmech dominuje verbální projev učitele, od komedie *Marečku, podejte mi pero* se poměr vyrovnává převahou dialogů; studenti už také komunikaci sami iniciují. Nejčastější monologickou formou je napříč filmy výklad učitele, dialogickou procvičování a zkoušení. Učitelé častěji kladou uzavřené otázky, mj. i mnoho otázek organizačních. Odpovědi studentů bývají stručné a obsahově i jazykově neupokojivé. Zpětná vazba učitelů je proto převážně negativní.

Nelze jednoznačně říci, že komunikace mezi učiteli a studenty je nejvíce formální ze všech tří zkoumaných kategorií. Filmoví učitelé svůj způsob vyjadřování v interakci se studenty výrazně nemění (nebo jsou naopak díky pocitu nadřazenosti více expresivní než při dialogu s kolegy). Studenti ve starších filmech naopak přecházejí do stylu formální komunikace. Od sedmdesátých let pak i studenti s učiteli o hodině mluví podobně jako se svými spolužáky, často jsou až drzí; obě strany se nebrání užívání expresivních výrazů, včetně vulgarismů. Potvrzuje se tedy hypotéza o větší neformálnosti ve vzájemné komunikaci v později natočených filmech. Učitelé svým studentům převážně vykají a oslovují je příjmením. Tykání a oslovování přezdívkami i rodnými jmény se objevuje výjimečně (z důvodu blízkosti komunikantů i nadřazenosti učitele). Studenti ve filmech oslovují své pedagogy klasicky *pane profesore*, v druhé polovině dvacátého století také dobově *soudruhu profesore*. Na začátku nového tisíciletí studenti (v *Gymplu*) oblíbenému učiteli tykají a oslovují ho domácí podobou rodného jména.

Analyzované filmy spadají do různých žánrů. Kromě dramatu *Před maturitou* převažují komedie, ovšem i ty mohou být diferencovány na romantické, hořké a „klasické“. Jediné drama představuje školní prostředí vážně a kriticky. Romantická

komedie *Kantor ideál* zase prostředí idealizuje a soustředí se na vyvolání komických efektů. I další komedie (*Škola základ života*, *Cesta do hlubin študákovy duše*, *Marečku, podejte mi pero*) jsou založeny na slovním i situačním humoru (např. typologie postav). Obsahují mnoho tzv. filmových hlášek, které Češi příhodně používají v běžné komunikaci. I přes vyobrazení problémových situací a kritiky školství zanechávají v divákovi pozitivní dojem. Komedie od osmdesátých let se soustředí na život mladého člověka; od vlídného filmu *Jak svět přichází o básníky* komedie přitvrzují, jejich humor je drsnější a vulgárnější. Komedie *Sněženky a Machři*, *Vrať se do hrobu* a *Gympl* zobrazují hlavně negativní jevy ve škole, děje nekončí dobře.

Analyzované filmy se ve znázornění školní komunikace přiblížily reálné podobě školního vyučování i interakce mezi třemi zásadními skupinami komunikantů, odrážejí dobu svého vzniku. Současně je u filmů jako (audiovizuálních) uměleckých děl evidentní, že pracují s vlastními pravidly uměleckého, resp. filmového vyjadřování; znázorněná komunikace je stylizovaná, postavy vymyšlené a prostor fiktivní. Divák tuto stylizaci očekává a svou percepci tomu přizpůsobuje. Kromě předání obsahu jde i o vyvolání emocí, což filmy ze školního prostředí zajisté splňují.

Další možností výzkumu může být rozšíření tématu o komunikaci jiných postav ve škole i mimo ni, které mají vazbu na studenty nebo učitele. Tyto postavy ve filmech vstupují do různých vztahů, např. student – rodič (domácí hodnocení školních výsledků, přístup rodiny ke vzdělávání), učitel – rodič (komunikace o studentovi/dítěti na třídní schůzce a v konzultačních hodinách), rodič – spolužák jejich dítěte, učitel – jeho životní partner, učitel/student – školník, příp. další nepedagogičtí pracovníci školy. Z hlediska stupně školy by bylo možné analyzovat filmy z prostředí základní školy (např. komedie Zdeňka Trošky *Bota jménem Melichar* z r. 1983) a vysoké školy (např. komedie Dušana Kleina *Jak básníci přicházejí o iluze* z r. 1984).

9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Prameny

Před maturitou [film]. Režie Vladislav VANČURA, Svatopluk INNEMANN. ČSR, 1932.

Kantor Ideál [film]. Režie Martin FRIČ. ČSR, 1932.

Škola základ života [film]. Režie Martin FRIČ. ČSR, 1938.

Cesta do hlubin studákovy duše [film]. Režie Martin FRIČ. ČSR, 1939.

Marečku, podejte mi pero [film]. Režie Oldřich LIPSKÝ. ČSSR, 1976.

Jak svět přichází o básníky [film]. Režie Dušan KLEIN. ČSSR, 1982.

Sněženky a Machři [film]. Režie Karel SMYCZEK. ČSSR, 1982.

Vrať se do hrobu [film]. Režie Milan ŠTEINDLER. ČSSR, 1989.

Gyml [film]. Režie Tomáš VOREL. ČR, 2007.

HOUŠKA, Tomáš: *Graffiti rules*. Praha: Abraka-Dabra, 2007. ISBN 978-80-903984-0-5.

JOHN, Radek; PELANT, Ivo: *Sněženky a Machři po čtvrt století*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2005. ISBN 80-204-1326-X.

PECHÁČEK, Ladislav: *Amatéri aneb Jak svět přichází o básníky*. Praha: XYZ, 2010. ISBN 978-80-7388-293-8.

SVĚRÁK, Zdeněk; SMOLJAK, Ladislav: *Marečku, podejte mi pero*. In: *Filmové komedie: (osm scénářů) Zdeňka Svěráka a Ladislava Smoljaka*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1991. ISBN 80-7031-504-0.

ŽÁK, Jaroslav: *Študáci a kantoři*. 20. vyd. Praha: Melantrich, 1982.

ŽÁK, Jaroslav: *Cesta do hlubin studákovy duše*. Praha: Beta, 2006. ISBN 80-7306-225-9.

Literatura:

- BÁČA, Milan: K výzkumu studentského slangu. *Naše řeč* 68, 1985, č. 2, s. 78–87.
- BARTOŠEK, Luboš: *Desátá múza Vladislava Vančury*. 1. vyd. Praha: Čs. filmový ústav, 1973.
- BARTOŠEK, Luboš: *Náš film: Kapitoly z dějin (1896 – 1945)*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1985.
- BŘEZINA, Václav: *Lexikon českého filmu: 2000 filmů 1930 – 1996*. 1. vyd. Praha: Cinema, 1996. ISBN 80-85933-09-8.
- ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-961-4.
- ČERMÁK, František: Já vůl, ty vole/ty jsi vůl, to je vůl. *Čeština doma a ve světě* 9, 2001, č. 1–2, s. 42–44.
- ČERVENÁ, Vlasta a kol.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 3. opr. vyd. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1080-3.
- DEJMEK, Bohumír: *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové (hláskosloví a morfologie)*. 1. vyd. Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1987.
- DOLEŽEL, Lubomír: Aktualizace v současném uměleckém jazyce. *Naše řeč* 48, 1965, č. 3, s. 153–161.
- GAVORA, Peter: *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno: Paido, 2005. ISBN 80-7315-104-9.
- HELMANOVÁ, Alicja: Znaková funkce hudby a řeči ve filmovém sdělení. *Illuminace* 6, 1994, č. 3, s. 45–64.
- HLADKÁ, Zdeňka: Pravopis v současné korespondenci mladých lidí (na materiálu tradičních dopisů, e-mailů a SMS). *Naše řeč* 89, 2006, č. 2, s. 73–88.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Styl současných teenagerů (na pozadí úvahy o „stylech věkových“). *Stylistika* 9, 2000, s. 247–262.
- HOLANOVÁ, Radka: Jak reklamní texty ovlivňují vyjadřování středoškolských studentů. *Český jazyk a literatura* 61, 2010/2011, č. 3, s. 118-125.
- HUBÁČEK, Jaroslav: *O českých slanzích*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1979.
- HUBÁČEK, Jaroslav: *Malý slovník českých slangů*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1988.
- HUBÁČEK, Josef: K dnešnímu stavu studentského slangu. *Naše řeč* 48, 1965, č. 2, s. 86–90.

- HUGO, Jan (ed.): *Slovník nespisovné češtiny*. 3. rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 2009. ISBN 978-80-7345-198-1.
- CHLOUPEK, Jan: Funkční styly dnes. *Naše řeč* 77, 1994, č. 2, s. 57–66.
- JIRSOVÁ, Anna; PROUZOVÁ, Hana; SVOZILOVÁ, Naďa: Poznámky k mluvě mládeže. *Naše řeč* 47, 1964, č. 4, s. 193–199.
- KRČMOVÁ, Marie: Jazyk mládeže na Moravě. *Naše řeč* 60, 1977, č. 3, s. 113–118.
- MAREŠ, Jiří; KŘIVOHLAVÝ, Jaro: *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1995. ISBN 80-210-1070-3.
- MAREŠ, Petr: Spisovnost a nespisovnost, formálnost a neformálnost. In: *Přednášky z XLVI. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2003, s. 99–108. ISBN 80-7308-048-6.
- MAREŠ, Petr: Film a verbální komunikace: K uplatnění verbálního jazyka ve filmu. In: MACUROVÁ, Alena; MAREŠ, Petr: *Text a komunikace: Jazyk v literárním díle a ve filmu*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1993, s. 65–163.
- MELOUNEK, Pavel: *Horečky všedního dne*. Praha: Čs. filmový ústav, 1987.
- NELEŠOVSKÁ, Alena: *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-0738-1.
- PACOVSKÁ, Jasňa: *K hlubinám šudákovy duše. Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2152-4.
- PALKOVÁ, Zdena: O řeči (v českém) filmu. *Illuminace* 3, 1991, č. 1, s. 3–17.
- PTÁČEK, Luboš (ed.): *Panorama českého filmu*. 1. vyd. Ostrava: Rubico, 2000. ISBN 80-85839-54-7.
- SMETÁČKOVÁ, Irena: Škola v přírodě: limity a dilemata. *Pedagogická orientace* 21, 2011, č. 4, s. 416–435.
- SMOLÍK, Josef: *Subkultury mládeže: Uvedení do problematiky*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2907-7.
- SVOBODOVÁ, Diana; KAVALOVÁ, Eva: O jazyce autorů graffiti. *Naše řeč* 82, 1999, č. 5, s. 245-254.
- SVOBODOVÁ, Jana: *Jazyková specifika školské komunikace a výuka mateřštiny*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita – Pedagogická fakulta, 2000. ISBN 80-7042-175-4.
- ŠALAMOUNOVÁ, Zuzana; BRADOVÁ, Jarmila; LOJDOVÁ, Kateřina: Mocenské vztahy mezi začínajícími učiteli a jejich žáky. *Pedagogická orientace* 24, 2014, č. 3, s. 375–393.

- ŠEBESTA, Karel: *Od jazyka ke komunikaci: Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0948-7.
- ŠEĎOVÁ, Klára: Mocenské konstelace ve výukové komunikaci. *Studia paedagogica* 16, 2011, č. 1, s. 89–118.
- ŠEĎOVÁ, Klára: *Humor ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6205-4.
- ŠEĎOVÁ, Klára; ŠVARŤÍČEK, Roman; ŠALAMOUNOVÁ, Zuzana: *Komunikace ve školní třídě*. 1. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0085-7.
- VÁGNEROVÁ, Marie: *Vývojová psychologie: Dětství a dospívání*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.
- VALIŠOVÁ, Alena; KASÍKOVÁ, Hana: *Pedagogika pro učitele*. 2. vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3357-9.